

**Darija Gabrić-Bagarić**

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje  
Strossmayerov trg 2  
10000 Zagreb  
dgabric@ihji.hr

## KNJIŽEVNI JEZIK LEKCIONARÂ 17. STOLJEĆA

### Pitanje međuodnosa lektionara Ivana Bandulavića i Bartola Kašića

U radu se razmatra problem sadržajne i jezične ovisnosti dvaju lektionara iz 17. st. Usporedba se proširuje na njihovu vezu s tzv. primorskim lektionarima. Jezična se analiza prvenstveno osvrće na kompleks jezične nadgradnje – leksik i sintaksu.

#### Uvod

Prijevod lektionara na hrvatski jezik, nastao na području latinskoga bogoslužja, događaj je u kulturnom, književnom i jezičnom razvoju Hrvata, događaj otprilike onakav kakav je u drugih naroda prijevod *Biblije*. Posebno tu istinu treba sagledavati u okvirima europskim, pa nikad nije suvišno istaknuti da je u tome hrvatski prostor i jezik prednjačio ostaloj Europi.

Iako se oko nastanka prvoga hrvatskoga lektionara javljaju prijepori, može se uzeti da je prvi prijevod nastao u 14. st., a već 1495. g. pojavljuje se prvi hrvatski tiskani lektionar – *Lekcionar Bernardina Splićanina*. Svi potonji bit će povezani s njim, izravnom ili neizravnom vezom, tako da središnje pitanje u proučavanju lektionara postaje upravo pitanje međuovisnosti.

Uz njega se uvijek pojavljuje problem odnosa prema izvorniku, latinskoj *Vulgati*, prema crkvenoslavenskoj tradiciji i prema živom narodnom govoru mjesne crkve ili zajednice za koju prijevod nastaje.

Za problem naznačen u ovoj studiji nužno je podsjetiti da se jezik *Bernardinova lektionara* smatrao “splitskim”, *Zadarskoga* izjednačavao sa zadarskim i uspoređivao sa Zoranićevim, a jezik *Ranjinina* uvijek je bio samo “jezik dubrovački”.

Bitno je bez obzira na imenovanje jezika reći da se prevodilo na jezik narodu

razumljiv, pa onda stoji, ali samo uvjetno, naziv narodni jezik, jer nema toga narodnoga izričaja koji može ispuniti sve zahtjeve koje pred prevoditelja postavlja razvijeni i izgrađeni jezik izvornika – *Vulgate*. Jezik lektionara, kao i jezik svakoga književnoga djela, nužno sadrži i komponentu koja ga postavlja iznad konkretnoga mjesnoga govora, a koja će u razvojnoj vertikali značiti vezu starijega i mlađega književnoga jezika. Unatoč vidljivu prilagođavanju mjesnim govorima, različitom u različitim jezičnim područjima, sačuvat će se od prvoga predložka kroz sva mlađa izdanja fond odlika kojemu isključivo odgovara atribut književnojezičnih posebnosti.

Kako se od početaka prevedene blagdanske i svakodnevne lekcije posreduju puku čitanjem u crkvi, postaje jezik lektionara model višega izražavanja, primjer visokovrijednoga, prestižnoga jezika, koji nezaobilazno oblikuje izrazne i govorne navike svojega slušateljstva (čitateljstva). Između jezika lektionara i pojma *jezik knjige*, posebno svete knjige, postavljen je znak jednakosti, pa pojmu književnoga jezika u Hrvata kao sadržaj odgovara, uz ostalo, jezik lektionara.

Svi prevoditelji uvijek se “zaklinju” da lektionar pripremaju prema izvorniku, da ga s trudom i mukom “tumače”, gdje tumačenje treba shvatiti istoznačno prevodenju, a sve na službu narodu: “na službu jezika slovinskoga, na pomoć onim koji vele dobro latinsku knjigu ne razumi(ju)” – kako veli Bandulavić. Bernardin Tani u posveti Kašičeva lektionara smatra da je takva knjiga “ugodna i korisna puku”, a posebno “misnikom i ocima duhovnijem ko(j)i za ugoditi svomu puku žude i nastoje pravo, istino i dobro istomačiti riječi Svetoga pisma”.

Jednom tiskan, lektionar postaje opće dobro, prelazi granice grada na čijem je području nastao, i to ili korištenjem na širokom prostoru ili tako što posluži kao predložak za novi prijevod.

U tom je smislu Bandulavićev lektionar spona između Bernardinova čakavskoga teksta i niza štokavskih preradaba mlađih od Bandulavićeve. Filološke analize uvijek počinju utvrđivanjem odnosa određenoga lektionara prema starijim predlošcima, s tim što se uglavnom u literaturi nalaze usporedbe prijevoda nastalih najkasnije u ranom 17. st. prema tzv. primorskim lektionarima. Primjer za to je i Fućakova knjiga *Šest stoljeća hrvatskoga lektionara*, koja je, između ostaloga, i povijest pomlađivanja prijevoda, jezičnoga inoviranja i dokaz o apsolutnoj međuovisnosti hrvatskih lektionara.

Nedavna istraživanja Bandulavićeve lektionara i o njemu ovisnih preradaba uputila su istraživanja i novim smjerovima. Jedno od takvih inicirao je Fućak ustvrdivši da je Kašičev lektionar “sadržajno prilično sukladan Bandulavićevu”, a da nema detaljnih studija o tome koliko je slijedio starije predložke (Fućak 1975: 231).

Danas kad postavljamo pitanja početaka standardizacije hrvatskoga književnoga jezika, s porastom interesa i za Kašića i za Bandulavića, pogled u jezik njihovih lektionara morao bi ponuditi odgovor o tome kakvim su jezikom pisani ti najutjecajni tekstovi, koliko su slični, koliko se razlikuju, te može li se iz njihovih prijevoda apstrahirati nacrt gramatike književnoga jezika u 17. st. Međuovisnost prijevoda uzimamo kao polazište.

Dugi niz godina Bandulavićev je lekcionar *Pištrole i evanđel'ja* jednostrano prosuđivan kao štokavizirani Bernardin, odnosno kao prerada Zborovčićeva izdanja lekcionara iz 1543. g. Tekstološka i jezična analiza pokazale su, međutim, nizak stupanj ovisnosti i izrazitu mjeru samostalnosti Bandulavićeva prijevoda (Gabrić 1989: 11–31).

Tragom ideje o Kašićevoj ovisnosti o Bandulaviću, što ju je izrekao prije više od tri desetljeća Marijan Jerko Fućak, dolazimo i do Rešetarove tvrdnje da je Kašićev lekcionar “jaka prerada Bernardinova lekcionara”, što poziva na komparaciju (Fućak 1975: 231).

Usporedba se može provesti na dvije razine: na sadržajnoj i jezičnoj, pa bi i jedna i druga morale pružiti indicije o međusobnoj vezanosti.

Sadržajne razlike, međutim, ne mogu biti izrazite ako se radi o lekcionarima oslonjenim na isti *Misal* Katoličke crkve, jer ta glavna liturgijska knjiga određuje raspored i izbor čitanja, odnosno ne dopušta priređivaču ni velike slobode ni znatnije odmake od obvezatne sheme.

To znači da pojava istih perikopa ne znači ovisnost, kao što ni unosenje posebnih tekstova ne znači izrazitiju originalnost, već obično upućuje na neke specifičnosti vezane za mjesnu crkvu za koju je lekcionar preveden i sastavljan.

Najvažnija indicija za međusobnu ovisnost je ponavljanje istih pogrešaka, pogotovo ako se one temelje na loše i netočno pročitanoj latinskom izvorniku, identičan prijevod nekih spornih i problematičnih mjesta izvornika, te ista odstupanja od izvornika.

Nekoliko riječi o oba uspoređivana lekcionara nužan su i nezaobilazan uvod u razmatranje problema međuovisnosti.

Fra Ivan Bandulavić (Gornji Vakuf, oko 1591 – pol. 17. st.) objavio je u Veneciji svoj prijevod pod naslovom *Pištrole i evanđel'ja priko svega godišta novo istomačena po razlogu Misala Dvora rimskoga, dosadašnja od mnogih pomanjkan'jih očištena i sa svimi koja dosad u slovinski jezik manjkahu s velikom pomnjom istomačena i virmo prinesena. Pristupiše k njim mnogi blagosovi, red kršten'ja i kalendar pape Grgura s tabulom blagdanih pomišljivih* (1613). Iako već naslov obavještava o kakvom se postupku radi, Bandulavić je dugo vremena bio tretiran isključivo kao priređivač, a njegov osobni prinos i prevoditeljski napor nepravedno su omalovaženi. Isticalo se da je taj lekcionar doživio brojna izdanja i da je bio neposredni uzor mlađim autorima: Petru Kneževiću (lekcionar iz 1773) i fra Anti Jukiću (1838) iz Dalmacije, te slavonskim prevoditeljima i priređivačima: fra Nikoli i Antunu Kesiću (1740), fra Emeriku Paviću (1764) i fra Marijanu Lanosoviću (1794) (Fućak 1975: 225, Kovačić 1991: 52). O vezi s Kašićevim lekcionarom progovorit će tek Fućak.

Bandulavićev je lekcionar znamenit i po aneksnom rječniku uz I. izdanje, gdje autor objašnjava riječi koje čitatelju mogu izgledati kao zastarjelice ili ih može smatrati nepoznatim, premda su, kako sam kaže u predgovoru, “stare i vlastite, pače izborite našega jezika, noseći u sebi istinitu snagu stvari njimi zlamenovane”.

Ne manje važan je i *Svit polak slova štioecu nevištu štiti slovni latinskimi*, smješten iza predgovora, a u kojem se susrećemo sa zanimljivim raspravljanjem o slovopisu, o naglascima, upoznajemo specifično jezikoslovno nazivlje i, što je najvažnije – uočavamo ideje o grafiji koje će kasnije razraditi Kašić u svom predgovoru *Ritualu rimskom* (Gabrić 1997: 55–63).

Drugo izdanje lektionara pojavilo se već 1626. g. i ono se po nekim morfološko-fonološkim i leksičkim karakteristikama razlikuje od I. izdanja, premda nije sasvim razvidno je li izmjene unosi sam Bandulavić ili neki drugi redaktor, kao što nisu sasvim prozirna ni načela redakture ni zbog čega izmjene nisu provedene kroz cijeli tekst (Gabrić 1994: 67–85).

Bandulavićev je tekst okarakterizirao Glavinić kao “diligente et fedel translatione” a jezik je označio kao “pronuntia comune” (Fućak 1975: 225).

Sam je Bandulavić u predgovoru jasno istaknuo da je prevodio s latinskoga, a iz već navedene napomene o korisnicima dade se zaključiti da je njegov prijevod bio prvenstveno namijenjen crkvama s latinskim bogoslužjem. Danas znamo da su se njegovim prijevodom služili i glagoljaši (Fućak 1975: 225).

I najvažnija obavijest o Bandulavićevu lektionaru jest da je on bio službena knjiga na prostoru od Bosne do Bugarske, u Dalmaciji i Slavoniji, u Istri i Primorju, i u vremenskom protegu od 17. do 19. st. Posljednje je izdanje tiskano u Zadru 1857. g. (Kovačić 1991: 55).

Bartol Kašić (Pag, 1575 – Rim, 1650) prevoditelj najvažnijih crkvenih knjiga – *Rituala rimskoga* i *Biblije*, pojavljuje se i kao prevoditelj lektionara, premda se o njegovu autorstvu izriču oprečni sudovi. Na naslovnici lektionara koji i Fućak atribuirao Kašiću stoji naslov: *Vanděl'ja i pistule istomačene iz Misala novoga rimskoga u jezik dubrovački za grada i države dubrovačke po Bartolomeu Kašiću popu bogoslovcu od Družbe Jezusove, Romae, ex typographia Bernardini Tani MDCXXXI, Superiorum permissu*.<sup>1</sup>

Pomutnju u tako jasno datiranje i imenovanje autora unosi tekst cenzora Antuna Deodata (Antonius Deodatus) koji u dopuštenju za tiskanje kaže da je prijevod “propria Dialecto Ragusina per D. Lucam Natalem Ragusinum descripta”. Kako Deodatus ne spominje Kašićevo ime, Stojković, Kašićev najvažniji biograf i bibliograf, drži da *descripta* znači *prepisan*, *drukčije opisan*, pa da je Luka Natali neka vrsta redaktora, koji je uskladio Kašićev prijevod s dubrovačkim pravopisom što ga je 1639. publicirao R. Đamanjić.

Radonić zbog svega taj lektionar smatra Natalijevim, a Kašića ni ne spominje, za razliku od Rusića, prvoga kritičara i Bandulavićeva i Kašićeva prijevoda, koji dubrovački lektionar nedvojbeno pripisuje Kašiću (Fućak 1975: 229–230).

Na kraju lektionara tiskan je kratak tekst naslovljen *Štioecu blagomu*, u kojemu se autor ispričava zbog pogrešaka nastalih stoga što “štampaturi ne razumiju jezika dubrovačkoga”, ali čitatelji mogu popraviti, jer: “na vaš način sve je štampano”.

<sup>1</sup> Prema primjerku koji se čuva u *Biblioteca apostolica Vaticana, Arch. Cap. s. Petri in Vat. C 143*. i na temelju kojega je radena ova studija.

Posljednji stavak znači da je lekcionar jezično i pravopisno prilagođen dubrovačkom idiomu, pa se to potvrđuje i u napomeni koja slijedi na svršetku knjige da je “u Dubrovniku ovi vandelistar pisan, i pripisan, vidjen i prividjen od mnozijek redovnika većeokrat i doveden na ovu svrhu”.

Mi bismo mogli taj lekcionar nazvati dubrovačkim, ali nema razloga da ga ne atribuiramo Kašiću unatoč postojanju redaktora. Naime, za analizu jezika lekcionara s motrišta njihove međuovisnosti pravopis nije posebno relevantan, o međuovisnosti govore više druge jezične razine, posebno sintaktička i leksička.

Osim toga, oba promatrana lekcionara nužno je postaviti u suodnos sa svim starijim lekcionarima, tzv. primorskim – *Bernardinovim*, *Ranjininim* i donekle *Zadarskim*, a posebno s lekcionarima prepisivanim u Dubrovniku. U takvoj korelaciji pravopis i slovopis ne ulaze u domenu istraživanja.

### Usporedba sadržaja

Postoje vanjske i unutrašnje razlike i podudaranja, gdje pod vanjskim podrazumijevamo one koje se odnose na sadržaj i opseg knjige, a pod unutrašnjim sve što je vezano za izbor čitanja, ustrojstvo temporala i sanktorala, te posebno na jezik.

Bandulavićev lekcionar ima 354 stranice, tekst je dvostupačno pisan, a Kašićev broji 247 dvostupačno ispisanih stranica. Razlika u broju stranica ne proistječe iz bitne razlike u opsegu knjige nego je posljedica različita formata. Oba sadrže *Proprium de tempore*, *Proprium sanctorum*, *Commune sanctorum*, *Votivne mise* i *blagoslove*.

Kašićev lekcionar iza naslovnoga lista ima mišljenje cenzora i imprimatur, a zatim posvetu tiskara Bernardina Tanija dum Luci Natalu, protonotaru apostolskomu. Posveta je datirana u Rimu na 10. siječnja 1638. g. Zatim slijedi na posebnom listu početak *Ivanova evanđelja* (*U početak bješe Riječ*) i odmah iza toga ide lekcionarski dio *Proprium de tempore* (u Kašićevu prijevodu *Posobita od brjemenja*).

Za razliku od Kašića Bandulavić na prvom mjestu ima posvetu Marku Antunu, arhibiskupu solinskom i naučitelju “svetoga bogoslovja”, a zatim slijedi *copia* (*imprimatur*) gradskoga senata Venecije da se knjiga može tiskati.

Bandulavić upućuje čitatelju već spomenuti predgovor, upute za čitanje i odmah prelazi na obavijesti o kalendaru pape Grgura i o posebnostima vezanim za kalendar, zatim slijedi *Tabula blagdanih pomišljivih*, koja započinje s 1613. i završava s 1900. (*sic!*) godinom. Zatim je tiskan kalendar, slijedi sadržaj lekcionara i popis svetkovina obuhvaćenih lekcionarom. Na posebnom listu je crtež Navještenja i tek tada počinje *Proprium de tempore* (temporal).

Dijelom je vanjska, a dijelom unutrašnja razlika u označavanju natpisa misnih čitanja: Bandulavić iznad ulomka ima oznaku biblijske knjige i broj poglavlja, dok se u Kašića natpis nalazi iznad čitanja, a bročana oznaka u okviru na bjelini teksta. Rubrike su u obojice hrvatske, kao i naslovi nedjelja i blagdana, votivnih misa i blagoslova.

Bitne unutrašnje razlike između ova dva lektionara otkrivaju se u sadržaju.

Može se slobodno reći da je izbor i raspored čitanja isti u oba lektionara. Naravno, ako se u jednom ne nalazi neka zavjetna misa, blagdan kojega sveca ili obred, onda i pripadno čitanje nije uneseno, no takvih je mjesta iznimno malo. Razlike se odnose na dijelove koji ne pripadaju čitanjima.

Tako npr. Kašić uz blagdan Cvjetnice, dane Velikoga tjedna, Uskrs, Uskrсни ponedjeljak i još neke dodaje odjeljak naslovljen kao *Stanje u svetoj Prasedi, Stanje u svetoj Mariji Velikoj* K 81, 88 itd. uz koji idu prefacije, čega nema u Bandulavića<sup>2</sup>. U Kašićevoj liturgijskoj terminologiji *stanje* znači misno slavlje, prisustvovanje misi, pa unošenje prefacija podrazumijeva da se misa služila iz lektionara<sup>3</sup>. Taj podatak ne bismo posebno isticali da se ista pojava ne nalazi u i dubrovačkim lektionarima pisanim bosančicom: u *Dubrovačkom* i *Leipziškom lektionaru* (Fućak 1975: 211).

Kašićev je lektionar, dakle, naslonjen na dubrovačku tradiciju, što će se posebno uočiti u jezičnoj analizi.

Bandulavić ima pjesmu *U se vrime godišta*, Kašić je nema. Bandulavić redovito daje upute misniku što treba učiniti pri kojemu obredu, počev od mise polnočke, pa pri procesiji na Cvjetnu nedjelju, na Čistu srijedu pri pepeljanju; Kašić pak takve naznake ima sasvim iznimno. Uopće su Bandulavićeve rubrike opsežnije, katkad čak s napomenama koje podrazumijevaju uporabu u bosanskim crkvama. Na primjer, u rubrici na Cvjetnu nedjelju Bandulavić opisuje ulazak procesije u crkvu riječima: “Potom toga poddijak aliti subdjakon štapom križa, ali petom istoga, kada ne bi bio na štapu za koji uzrok, kako u Bosni zaradi Turak, pokuca u vrata...”

Razlikuju se obredi Velikoga četvrtka i Velikoga petka.

Nisu ni tekstovno jednake ni jednako raspoređene pjesme posljednice.

Iza Velike subote Bandulavić donosi hrvatski tekst *Općene ispovijedi, Slave, Vjerovanja* i *Očenaša*, te svih *prefacija*, što Kašić nema.

U *Proprium sanctorum* (sanktoral) također uočavamo razlike: Bandulavić samo naznačava koji ulomak iz *Biblije* treba čitati i uputi na *temporal*, eventualno navede prvi redak, a Kašić gdje god ponovi cijeli ulomak, a gdje gdje razriješi upućivanjem.

Bandulavić uz naziv svetkovine ima datum kad svetkovina pada, a Kašić toga nema.

Razlikuju se i po broju svetačkih spomendana, gdje je posebno uočljivo da svetkovinu dubrovačkoga zaštitnika sv. Blaža Kašić ni ne spominje, pa ni ne naznačava perikope, a Bandulavić taj spomendan bilježi s uputama što treba čitati. Na kraju Kašićeva lektionara ipak se uz zahvalu Bogu i Djevici Mariji zahvaljuje i “S. Vlasi našem branitelju”.

Blagoslovi se gotovo potpuno razlikuju.

---

<sup>2</sup> Uz primjere se u subskriptu nalazi oznaka *B + broj stranice* za Bandulavića, odnosno *K + broj stranice* za Kašića, gdje se paginacija odnosi na izdanja punim naslovom označena u popisu izvora.

<sup>3</sup> Kašić isti termin koristi u *Zrcalu nauka krstjanskoga* i *Ritualu rimskom*.

Kašić nema *Red kršten'ja*, što Bandulavić u naslovu ističe kao posebnost svoga lekcionara.

Ima i nekih manjih razlika unutar samih tekstova, kao što je tekst molitve na Svijećnicu, gdje u Kašića nedostaje jedan zaziv, zatim razlika u *Litanijama svih svetih*, koje Bandulavić naziva *Letanije velike*, a Kašić samo *Letanije*. Objašnjenje za različitost litanija daje sam Bandulavić kad prije navođenja teksta kaže da “ove letanije velike nisu postavljene kako stoje u Misalu na Bilu subotu i subotu nadvečerja Duhov da kako leže u novomu čestoslavcu aliti mu brevijaru”.

Jedna sitna razlika govori o njihovoj različitoj redovničkoj pripadnosti: Bandulavić svetoga Franju zaziva “sveti oče Frančesko, moli za nas”, a Kašić, isusovac, izostavlja ono intimno franjevačko “oče”.

Takve sitnije razlike svjedoče da oba pisca lekcionarski tekst prilagođavaju potrebama mjesne crkve i važećemu Misalu, odnosno brevijaru.

Podudarnosti i razlike zapažamo najprije u oznakama biblijskih knjiga i poglavlja iz kojih su uzeta čitanja. Kad Bandulavić u čitanjima ima ulomke iz dvaju poglavlja, onda to i naznači, npr. Mt 5 i 6<sub>B 38</sub>, što Kašić propušta učiniti i naznači samo prvi broj, u ovom slučaju 5<sub>K 26</sub>. Isto, Iv 15–16<sub>B 179</sub> u Kašića je Iv 15<sub>K 144</sub>. Obrnuti slučaj imamo kad se uz *Muku po Mateju* u obojice naznačava da je to poglavlje 26 iz *Ev. po Mateju*, a zapravo je 26–27<sub>B 99, K 77</sub>, ili uz ulomak iz *Knjige postanka* naznačen je broj poglavlja 5–6, a dijelovi toga čitanja pripadaju poglavljima 7–8, što ne piše ni u jednoga od njih<sub>B 136, K 112</sub>. Uz čitanje iz *Djela apostolskih*<sub>B 244, K 192</sub> također je naznačen samo broj 11 (poglavlja), a dio potječe iz poglavlja 13.

Kašić na jednom mjestu “ispravlja” Bandulavićevu pogrešku. U ponedjeljak III. nedjelje korizme Bandulavić uz čitanje iz *Knjige kraljeva* naznačava da je ulomak iz knjige 4, poglavlja 3<sub>B 61</sub>, što je netočno, pa Kašić ispravlja i navodi točan podatak: knjiga 4, poglavlje 5<sub>K 45</sub>.

Identične pogreške, bez obzira koliko bile malobrojne, uvijek su naznaka ovisnosti mlađega priređivača o starijemu, pa i ovdje na navedenim primjerima temeljimo tvrdnju da je Kašić polazio pri priređivanju lekcionara od Bandulavićeva prijevoda.

U Kašića proročanstva koja se čitaju na Veliku subotu nemaju natpisa<sub>K 111–122</sub>, ali je na margini označen, kao i drugdje, broj poglavlja, što bez naziva biblijske knjige djeluje nelogično.

Suprotan je primjer gdje Kašić natpisu – npr. *Čten'je Izaije proroka* – ne pridruži na margini oznaku poglavlja<sub>K 89</sub>.

U tekstu se znaju također naći sitne razlike, indikativne za utvrđivanje odnosa pojedinoga prevoditelja prema *Vulgati*. Ima slučajeva kad Kašić ispusti redak teksta ili dio rečenice, ali ima i kad nadopuni mjesto koje je Bandulavić propustio navesti.

Kao ilustracija može poslužiti čitanje iz *Izreka* 31,10–31, gdje Kašić ispušta, očito greškom, 19. redak<sub>K 228</sub>, a Bandulavić taj redak prevodi: *Ruku svoju postavi na tvrda, a prsti nje obuhitiše vreteno*<sub>B 303</sub>.

U *Ev. po Luki* 15,11–32, redak 13. govori da *adolescentior filius peregre profectus est in regionem longinquam*, pa Kašić prevodi: *sin mladi putnički otide u državu daleku* <sup>K 43</sup>. U Bandulavića riječ *peregre* očito nije doslovno prevedena, jer to mjesto glasi: *mladi sin otide u stranu daleku* <sup>B 59</sup>.

Takvih je razlika neznatan broj, samo pomnijim usporednim čitanjem obaju prijevoda moguće ih je otkriti, ali u pretežitoj istosti i podudarnosti tekstova ne znače neovisnost nego kritičnost mlađega prevoditelja, u ovom slučaju Kašića, prema starijem i sustavno oslanjanje na izvornik.

## Usporedba jezika

Usporedno čitanje otkriva jezične specifičnosti obojice pisaca, ali i izrazite sličnosti, što istraživaču otežava posao. Da bi se utvrdila ovisnost ili samostalnost lekcionara, moglo bi se ići od retka do retka i bilježiti razlike i sličnosti, pa statističkom metodom utvrditi čega je više – sličnosti ili razlika i na temelju toga zaključiti nešto o međuovisnosti. Prvi dojam koji se nameće pri čitanju oba lekcionara jest da je jezik jednak, da su uočljive leksičke razlike, a da se popis morfoloških i sintaktičkih odlika uopće ne razlikuje. Postoji naravno različit izbor izražajnoga sredstva na paralelnim mjestima u pojedinim čitanjima, ali takav koji ne znači bitnu jezičnu razliku. Npr. obojica poznaju dvije mogućnosti izricanja budućnosti, koriste i jedan i drugi način ali ne uvijek na paralelnom mjestu u okviru jedne perikope (v. dalje).

O fonetskoj razini uopće se ne može raspravljati stoga što je Kašićev jezik potpuno i dosljedno prilagođen dubrovačkom govoru, odnosno isticana redaktura Luke Natalija odnosi se na tu jezičnu komponentu.

Upravo stoga nije svaka jezična razina jednako indikativna za dokazivanje međusobnih utjecaja i ovisnosti, odnosno te se relacije utvrđuju posebno na planu morfologije, a odvojeno na leksičkom i sintaktičkom planu, gdje je neizostavna i usporedba sa starijim lekcionarima.

Takvi nalazi odredili su smjer raščlambe, u kojoj je prvi stupanj tekstovna usporedba pojedinih izabranih (probnih) perikopa. Nakon utvrđivanja tekstovne podudarnosti, uspoređuju se morfološki opis, leksički izbor i sintaktičke konstrukcije. Slijedom rezultata analize u odabranim perikopama, pristupa se praćenju ostalih tekstova, koji onda potvrđuju nalaze u tzv. probnim ulomcima.

Generalna je ocjena da su tekstovi gotovo identični, prevedeni s *Vulgate*, te da nejednakosti u smislu točnosti prijevoda zapažamo na malom broju mjesta. Odmah treba reći da se zna naći primjer koji pokazuje da je Kašićev prijevod točniji u odnosu na *Vulgatu*, da Kašić kadgod nađe bolju riječ za određeni latinski izraz ili jednostavno izbjegne pogrešku koja se u Bandulavića uvukla iz kojega starijega lekcionara, ali takvih je potvrda mali broj. Tijekom analize ukazivat ćemo na takve slučajeve.

Za ilustraciju navodimo ulomak iz *Ev. po Luki* 24,13–35 – poznati događaj puta u Emaus<sup>4</sup>.



Bandulavić (str. 165):

*U ono vrime dva od učenikov Isusovih gredihu oni dan u grad koji biše daleko od Jeruzolima milji sedam, imenom Emaus. I oni govorahu me(j)u sobom od svih koja se bihu zgodila. I bi učinjeno čim besidovahu i me(j)u sobom iziskovahu i isti Isus približajući se grediše š njimi. A oči njih bihu zasinjeni da ga ne poznavahu.*

*I reče njimi: Koja su ova govoren'ja koja razkladate me(j)u sobom hodeći ter jeste žalosni? I odgovarajući mu jedan, koji se zoviše imenom Kleofas, reče njemu: Ti sam putnik jesi u Jeruzolimu i nisi poznao koja su učinjena u njemu ovih dana. Kojim on reče: Koja? I rekoše njemu od Isusa Nazaranina, ki je bio čovik prorok, mogući dilovan'jem i govoren'jem prid Bogom i prid pukom...*

*... O ludi i kasni srdcem virovati u svemu što su govorili proroci...*

*... Pribivaj s nami, jer jest pri večeru i dan se je jurve nagnuo...*

*... Ne biše li srdce naše goruće u nas dokle nam govoraše na putu i otvoraše nam pisma.*

Kašić (str. 130):

*U ono vrijeme dva od učenika Jezusovih idahu isti dan u gradac ko(j)i bješe daleko sedam milja i po od Jeruzalema imenom Emaus. I oni govorahu među sobom od svijeh ovijeh koja se bjehu dogodila. I dogodi se čijem se razgovarahu i među sobom iskahu i isti Jezus približujući se gredi(j)aše s njimi. A oči njih bjehu uzdržane da ga ne bi poznali. I reče njima: Koje su te besjede koje govorite među vami hodeći i žalosni ste? I odgovarajući jedan, komu ime Kleofa, reče mu: Ti si sam putnik u Jeruzalemu i nijesi uzaznao koja su učinjena u njemu ovijeh dana. Kojijem on reče: Koja? I rekoše od Jezusa Nazaranina, koji je bio čovjek prorok moguć djelom i besjedom prid Bogom i prid svijem pukom...*

*... O ludi i srcem lijeni za vjerovati u svijeh koja su rekli proroci...*

*... Ostani s nami, jere se približa večer i prignuo se jur dan...*

*... Ne bješe li srce naše goruće u nas dokle govoraše putem i nama otvoraše pisma.*

Potpuna tekstovna podudarnost i jezična istost omogućila je dalje usporedbe: morfologije, sintakse, frazema (v. dalje).

Jedna mala sadržajna razlika ipak zahtijeva pozornost. Udaljenost od Jeruzalema do Emausa izražena je u miljama, Bandulavić navodi broj sedam, a Kašić sedam i pol. Pogled u *Vulgatu* otkriva da se tamo udaljenost izražava u stadijima: *quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Ierusalem*.<sup>5</sup>

Ako se zna da jedna rimska milja odgovara broju od osam stadija, onda je Kašić točnim izračunom 60 stadija iz *Vulgate* pretvorio u sedam i pol milja. Bandulavić nije tako precizan. Zapravo, Ranjina izražava udaljenost brojem *šezdeset stadija*, a *sedam milja* ima Bernardin, odakle je isti broj stigao k Bandulaviću. Odmah smo

---

<sup>4</sup>Svi su primjeri preslovljeni u modernu latinicu.

<sup>5</sup>*Biblija* (ur. Kaštelan, Duda), Kršćanska sadašnjost, 1974, ima na istom mjestu mjeru *sto šezdeset stadija*.

došli do podatka da Kašić ima pred sobom i *Vulgatu* i Bandulavića, i u dvojbenu stvarima drži *Vulgate*. Eto, kako sitna razlika otkriva prevoditeljske postupke i govori o originalnosti ili ovisnosti.

Na isti način uspoređivani su i ostali tekstovi tako da se dobio popis zajedničkih jezičnih karakteristika i popis razlika. Na osnovi rezultata može se utvrditi svojevrsan gramatički nacrt zajednički obojici pisaca. Kako se radi o vodećim piscima, autorima temeljnih djela i djela relevantnih za uspostavljanje svojevrsnoga jezičnoga standarda, taj nam nacrt prezentira književni jezik štokavske stilizacije u 17. stoljeću.

### Fonetika

Izrazita razlika vezana je za odraze prasl. jata /ě/, jer u Bandulavića preteže ikavizam, dok su ostale zamjene, posebno ijekavska, sporadične ili zastupljene s malim brojem ostvaraja, a Kašić je dosljedno ijekavski – i u osnovama i u nastavcima, uz naravno dubrovačke ikavizme *pri-*, *prid-*, *ovdi*, *gdi*.

Ista opreka postoji i u refleksu prasl. *d'*, gdje Kašić ima dosljedno *đ*, a Bandulavić poznaje i leksički uvjetovani *j*-refleks.

Izvedenice s glagolom *iti* u Kašića su redovito jotirane (*naći/nadžem*), a u Bandulavića takvih jotacija gotovo nema (*najti/najdem*).

Sekundarna jotacija u obojice nije obilježena, s jedinom razlikom što Kašić ima dosta često jotirani lik rednoga broja *treći*.

Sve ostale fonetske karakteristike mogu se opisati kao opreka: dubrovački govor – ostali štokavski govori (*vr/br* – *vrijeme/brijeme*, redukcija krajnjega *-t* u skupinama *-st*, *-est*, *-ost*, promjena svakoga *-l* u *-o* – *Danijel/Danio*). Fonološka prilagodba imena Isus kao *Jezus* u Kašićevu prijevodu dug je dubrovačkoj tradiciji, po čemu se slaže Kašić s *Ranjininim lekcionarom*. Bandulavić ima samo i redovito *Isus*.

### Morfologija

U području gramatičkih oblika razlike i sličnosti vezuju se za sustav množinskih padeža, načine izricanja budućnosti i jednostavne glagolske oblike prezent i imperfekt.

Genitiv množine u Kašićevu lekcionaru gotovo je redovito identičan suvremenom – s nastavkom *-a* (*valova*<sub>1</sub>, *bedara*<sub>4</sub>, *stabara*<sub>72</sub>, *kozlića*<sub>28</sub>, *lava*<sub>64</sub>). Bandulavić uz taj najčešći (*-a*) ima čitav niz nastavaka, za koje doduše zna i Kašić, ali u nekim drugim djelima (*-ov*, *-ova*, *-i*, *-ih*).

Dativ, lokativ i instrumental množine oba pisca imaju uglavnom sa starim nastavcima, uz mali broj primjera koji dokazuju da je u štokavskom započeo proces ujednačavanja padeža, očitovan pojavom prijelaznih nastavaka za sva tri padeža.

Kašićevi primjeri:

– dat. mn.: *pisaocem*<sup>10</sup>, *carinikom*<sup>53</sup>, *ljudem*<sup>50</sup>, *sinagogam*<sup>180</sup>, *slugama*<sup>171</sup>,  
*zemljami*<sup>72</sup>; *vam*<sup>98</sup>, *vami*<sup>46</sup>, *nama*<sup>95</sup>, *njima*<sup>52</sup>, *njimi*<sup>47</sup>...

– lok. mn.: *po drumijeh*<sup>3</sup>, *u snijeh*<sup>7</sup>, *u grijesijeh*<sup>58</sup>; *vas*<sup>214</sup>...

– instr. mn.: *sa sinovi*<sup>214</sup>, *s ljudni*<sup>223</sup>, *rozima*<sup>115</sup>, *odlukami*<sup>2</sup>, *kostima*<sup>118</sup>...;  
*vami*<sup>138</sup>, *nami*<sup>95</sup>, *njimi*<sup>35</sup>, *svijemkolicijemi*<sup>52</sup>...

Novih nastavaka nema više nego i u ostalim djelima, a i koliko ih ima, mogući su znak procesa novoštokavizacije dubrovačkoga govora prema kojem je prijevod lekcionara usklađivan.

Bandulavić ima identičnu situaciju, s tim što su u njega novi nastavci češće vezani za pridjeve i zamjenice, a samo rijetko za imenice.

Zanimljiva je uporaba dvojinske konstrukcije *dva dni*<sup>B 68, K 51</sup> u obojice pisaca, kako nalazimo i u lekcionarima, a i u nizu štokavskih govora.

Posvojna zamjenica za 3. l. jd. žen. roda nije u uporabi u ovih pisaca, pa se umjesto *njezin* koristi genitiv lične zamjenice: *nje* (*muž nje*<sup>B 70, K 52; B 235, K 187</sup>).

Od specifičnih glagolskih promjena treba spomenuti da obojica imaju oblik *govoru* za 1. l. jd. prezenta nasuprot redovitom nastavku *-m*.

Bandulavić s nastavkom *-u* ima i neke druge glagole: *molju*, *svidokuju*, ali rijetko.

Bandulavić je iz primorskih lekcionara preuzeo nastavak *-t* u 3. l. jd. prezenta, posebno kad se svršenim prezentom izriče futur II., što Kašić nema.

Imperfekt se u Bandulavića pojavljuje u tipovima istim kao i u Kašića, s jedinom razlikom što Kašić nigdje u lekcionaru nema tip imperfekta izveden nastavkom *-êh*, tzv. čakavski imperfekt, a u Bandulavića ga nalazimo (*grediše*, *gredihu*).

Nastavci imperfekta isti su u oba pisca. Posebno je važno istaknuti da oba čuvaju stari nastavak *-homo* za 1. l. mn.

Izražavanje budućnosti identično je u oba lekcionara, s tim što je distribucija inačica različita. To znači da na paralelnim mjestima ne nalazimo uvijek isti tip izražavanja budućih vremena, a u općem opisu oba pisca se slažu.

Futur I. izriče se u obojice s *infinitivom* + *enklitika glagola hoću*, pa ne zahtijeva komentar.

Futur II. oba izražavaju redovito konstrukcijom *budem* + *infinitiv*. Kašić ima i rijetko *budem* + *glag. pridj. radni*, te nešto češće *uzbudem* + *infinitiv*, prema čemu Bandulavić u istoj vrijednosti koristi prezent svršenoga glagola preuzet iz jezika lekcionara, a mjestimično čak i identičan uporabi u suvremenom jeziku. Zato nailazimo na paralelnim mjestima na sljedeći odnos: Bandulavićevu primjeru *ako ne posluša*<sup>63</sup> Kašić oponira *ako ne bude slušati*<sup>46</sup>, ili prema *što zavezete*<sup>63</sup> u Bandulavića, Kašić izražava s *budete svezati*<sup>47</sup>. Dubrovački pisci inače rjeđe koriste prezent svršenoga glagola u vrijednosti futura II., pa se i Kašić u tom smislu s njima slaže. Pitanje je samo koliko je to u njega posljedica svjesnog nastojanja da jezik pril-

godi dubrovačkim književnojezičnim uzusima, a koliko rezultat adaptacije i redaktorskih zahvata koje je njegov prijevod mogao pretrpjeti. Na misao o svjesnoj redakturi navodi podatak da kad Bandulavić ima tip *буду просити*, i u Kašića je isto. Dodajmo da u ostalim djelima Kašić ne izbjegava perfekt svršenih glagola u navedenoj vrijednosti.

Oba imaju stari tip glag. priloga prošloga: *našadši, došadši*.

Ostale morfološke karakteristike dopuštaju zaključak da se radi o identičnu jeziku, te da se može govoriti o svojevrsnom štokavskom prosjeku kojim obojica pišu. Morfološke nam odlike stoga samo djelomično mogu biti indikatori ovisnosti. Pogled u jezik oba lektionara rezultira popisom istih oblika kakve ćemo naći ne samo u ove dvojice pisaca nego i u ostalih onodobnih štokavskih autora, otkuda se nameće zaključak da su svi štokavci 17. st. slijedili istu morfološku strukturu, s malim razlikama koje dopušta labilna norma predstandardnoga razdoblja.

U većini odlika nalazimo sukladnost s onom obličkom shemom koju opisuje Kašićeva gramatika *Institutionum linguae Illyricae libri duo* (1604).

### Sintaksa

Stari su pisci jezikom smatrali leksik i sintaksu i to su, danas znamo, upravo ona područja u kojima se očituju vertikale hrvatskoga književnoga izričaja.

Lekcionari u tom pogledu imaju poseban položaj, s obzirom na to da se prevode s latinskoga, s *Vulgate*, odnosno s njezinih različitih izdanja i da svaki sljedeći prijevod nužno stoji u određenoj korelaciji s prethodnim. Za Kašića pretpostavljamo da se oslanjao, kao i pri prijevodu *Biblije*, na izdanje *Vulgate* iz 1598, koje je preporučio Tridentski sabor (Bašić 1994: 335). Ništa drugo ne možemo pretpostaviti ni za Bandulavića. Između Bandulavića i tzv. primorskih lektionara već je ustanovljena samosvojna i osebujna veza (Gabrić 1989: 10–31).

Za Kašića je sasvim očito da je prevodio na razini riječi, *ad litteram*, dok se za Bandulavića to ne može uvijek tvrditi. Usporedba niza ulomaka najprije otkriva potpuno jednako prevedena mjesta, a zatim jednake ekvivalente latinskih (rečeničnih) konstrukcija u Kašićevoj *Bibliji* i lektionaru, s jedne strane, i u Bandulavićevim *Pistolama*, s druge strane. Među tim je drugonavedenim istostima naročito upadljiv znatan broj prevoditeljskih postupaka tipičnih za *Bernardinov lektionar* i za Ranjinin dubrovački prijevod, odakle su mogli stići k Bandulaviću, a preko njega – imamo razloga za tu pretpostavku – usvojio ih je i Kašić. Relacija primorski lektionari – Bandulavić – Kašić uočena je već prilikom usporedbe Kašićeve *Biblije* i Bandulavićevih *Pistola i evanđel'ja*, pa je usporedba s Kašićevim lektionarom bila normalni nastavak i proširenje kuta promatranja istoga slijeda (Gabrić 1999a: 43–64).

Takva komparacija otkrila je, nadalje, da između Kašićeve *Biblije* i njegova lektionara katkad postoje razlike, odnosno pojedina je mjesta sam Kašić različito preveo.

I konačno, našao se jedan broj primjera gdje Kašić odstupa od onoga što bi se nazvalo tradicionalnim prijevodom latinske konstrukcije, pa se onda nužno pojavljuje razlika prema Bandulaviću.

Potpuna podudarnost prijevoda može se ilustrirati nizom primjera, ali ćemo dati svega nekoliko u potvrdu iznesenoj tvrdnji. Ovdje promatramo samo sintaktičke podudarnosti, što znači da morfološko-fonetske i leksičke razlike ne uzimamo u obzir (ijekavizam prema ikavizmu, različite padežne nastavke, oblici zamjenica, itd.).

Kako bismo pokazali doslovnost prijevoda, ili eventualni odmak od izvornika, citiramo i paralelno mjesto iz *Vulgate* s oznakom biblijske knjige, poglavlja i retka.

Bandulavić: *Jere čujahu njih govoreći jezici, i uzveličajući Boga* 183

Kašić: *Čujahu bo njih govoreći jezici, i uzveličujući Boga* 147

*Audiebant enim illos loquentes linguis, et magnificentes Deum* (Dj 10,46)

B: *A puk se vas veseljaše u svih koja se slavno činjahu od njega* 212

K: *...a vas puk veseljaše se u svijehkolicijeh, koja se slavno činjahu od njega* 170  
*...et omnis populos gaudebat in universis, quae gloriose fiebant ab eo* (Lk 13,17)

B: *...i obadva bihu produžili u dnevih svojih* 246

K: *...i oba bjehu prodiljila u dnevijeh svojijeh* 193  
*...et ambo processissent in diebus suis* (Lk 1,7)

B: *I počanši od Mojsi(j)a, i od svih prorokov tomačaše njim u svih pismih, koja od njega bihu.* 165

K: *I počanši od Mojzesa, i od svijeh proroka, tomačaše njima u svijeh pismijeh, koja bjehu od njega.* 130

*Et incipiens a Moyse, et omnibus prophetis, interpretabatur illis in omnibus scripturis quae de ipso erant* (Lk 24,27)

Citirani ulomak o putu u Emaus također je primjer identičnoga prijevoda.

Ima jedna, naoko, sitnica koja potvrđuje tezu da je Kašić prevodeći lekcionar imao pred sobom *Vulgatu*, a ne samo svoje hrvatske prevoditeljske uzore i prethodnike: Kašić slijedi interpunkciju latinskoga originala, a Bandulavićeva je interpunkcija katkad odraz njegova osjećaja za hrvatsku rečenicu, a katkad preslik latinske.

Veza između primorskih lekcionara, Bandulavića i Kašića najočiglednija je u prevodenju specifičnih biblijskih fraza, u posebnosti rekcije nekih glagola i sintaksi padeža, te u uporabi participskih konstrukcija. Postoji, naravno, i čitav niz sintaktičkih odlika tipičnih za nabožnu dubrovačko-dalmatinsku književnost, koje odlikuju i naša dva lekcionara iz 17. st., pa je nužno sve sintaktičke crte u tom svjetlu i promotriti.

### Fraze

Latinsku frazu *tardi cordem* Bandulavić u lekcionaru, a Kašić u *Bibliji* prevode doslovno *kasni srcem* (Lk 24,25). Pogled u *Bernardinov lekcionar* pokazuje istu frazu, Ranjina ima *kasni od srca*, pa je lako pretpostaviti kad je ta fraza nastala (Gabrić 1999a: 57). Za razliku od *Biblije* u Kašićevu lekcionaru prevedeno je sa *srcem lijeni* K130, gdje je *lijen* moguća nijansa jednoga od značenja latinskoga pridjeva *tardus* ('polagan, spor, trom, kasan, oprezan, oklijevajući'). Suvremeni prijevod *Biblije* ima frazu *spore pameti*. Zapravo, ni Kašić kao ni svi stariji prevoditelji ne uočavaju da bi za hrvatsku prilagodbu trebalo naći bolju riječ za *cordem*, a ne za *tardi*, budući da latinska fraza pretpostavlja umnu odliku, a ne osjećajnu. Po mišljenju starih naroda srce je mjesto razuma i pameti, pa otuda takav tip fraze u klasičnom latinskom. Izvan fraza teško da se i nalazi to značenje riječi *cor*.

Frazu *male se habere* iz *Vulgate* Bernardin i čakavski nabožni pisci prevode sa *zlo se čuti*. Učvršćivanju toga tipa prijevoda mogla je pridonijeti talijanska fraza *sentirsi male*. Kako je nalazimo u Bandulavića, u Kašićevoj *Bibliji* i lekcionaru, možemo smatrati da je postala stalno mjesto književnoga jezika u kontinuitetu od prvih lekcionara do Kašićeva kao najmlađega u promatranjoj skupini (Gabrić 1999a: 57).

B: ...počeše u posteljah onih, koji se *zlo čujahu* obnositi 40

K: ...počeše na odrijež donositi one, koji se *zlo čujahu* 27

...*coeperunt in grabatis eos, qui se male habebant, circumferre* (Mk 6,55)

Navedeni primjer istodobno je i ilustracija onih slučajeva gdje Bandulavić prevodi *ad litteram*, što rezultira točnijim prijenosom smisla latinske rečenice, odnosno glagola *circumferre*, 'obnositi' prema Kašićevu 'donositi'.

Primjer kako Kašić jednom prevedenu frazu korigira prilikom sljedećega prevodenja jest onaj gdje latinsko *misereor super turbam* (Mk 8,2) u *Bibliji* prevodi s *milo mi je vrh množi*, čemu suprotstavlja u rubnom zapisu *žalim* (Gabrić 1999b: 107).

U lekcionaru ta rečenica glasi *žalim mnoštvo* K158, čime napušta tradicionalni prijevod *milo mi je mnoštva* – kako to mjesto glasi u Bandulavića B187 i Bernardina (Gabrić 1999a: 57).

Posredno taj primjer svjedoči da je Kašić svoje rubne zapise u *Bibliji* zaista shvaćao kao pokušaj poboljšavanja prijevoda, a dopušta nam i nešto sigurniji zaključak da je Kašić zaista prevoditelj lekcionara usuprot mišljenjima koja to pobijaju. Zapravo, sasvim je sigurno da je Kašićev lekcionar proistekao iz njegovoga prijevoda *Biblije*, pa su time sumnje u njegovo autorstvo lekcionara sasvim neutemeljene. (O tome se dosta govori i u odjeljku o leksiku, v. tamo.)

*Sintaksa padeža*...  
+ Glagol *zaručiti* počev od *Ranjinina* i *Zadarskoga lekcionara* ima rekciju s dativom, kakvu poznaju i Marulić, Vrančić, Glavinčić, ima je Bandulavić, a i Kašić u prijevodu *Biblije*. (Gabrić 1999a: 61). Isti tip rekcije na paralelnim mjestima kao u Bandulavića bilježimo i u Kašićevu lekcionaru.

B: *k divici zaručenoj mužu, komu biše ime Osip*  
K: *k djevici zaručenoj čovjeku, komu ime bješe Jozef*  
... *ad virginem desponsatam viro* (Lk 1,26-27)  
Paralelni latinski tekst pokazuje da je i u latinskom uz taj glagol dopuna u dativu, što mora značiti da je vrlo rano, već pri nastanku prvih prijevoda; taj tip rekcije izravno uнесен u hrvatski, a onda se kao očito obilježje književnoga jezika prenosio u sve mlade prijevode.

S *Ranjininim lekcionarom* kao i s nizom dubrovačkih pisaca vezuje Bandulavića i Kašića rekcija glagola *vladati* s akuzativom: *vladati puk*, *vladati čeg njih*  
Primorski lekcionari obiluju sklopovima *po usta*, *po ruke*, a nalazimo ih i u Bandulavićevu lekcionaru, pa možemo s dosta sigurnosti pretpostaviti da su oni izvor istovrsnoj svezi i u Kašićevu jeziku (Gabrić 1999a: 60). Kašić taj tip izražavanja posredstva ima u *Bibliji* i u lekcionaru: *po usta od svih proroka* prema Bandulavićevu: *po usta svih prorokov*, a prema latinskom *per accusativus: per os omnium prophetarum* (Dj 3,2); *a došla su meni... po ruke nje* Bandulavić: *... a pridoše meni... po ruke nje* lat. *per manus illius*. (Mudr. 7,11).

Istu prijedložno-padežnu vezu imaju čakavski pisci počev od Marulića, dubrovački pisci, posebno Đorđić, nalazimo ga u dalmatinskih pisaca 18. st. i u bosanskih franjevačkih pisaca, pa možemo smatrati da je postao sastavnica književnoga jezika (Gabrić 1989: 182).

Već od *Bernardina* i *Zadarskoga lekcionara* pojavljuje se instrumental mjestā tipa *vratmi zatvorenimi* umjesto *kroz vrata zatvorena*, što može biti utjecaj istovrsne staroslavenske konstrukcije, ali i latinskoga *ianuis clausis*.

B: *Pride Isus vratmi zatvorenimi, i sta na sridu, i reče*  
K: *Dode Jezus vratmi zatvorenijemi, i sta u srijedi, i reče*  
*Venit Jesus ianuis clausis et stetit in medio et dixit...* (Iv 20,26)

Dok se za Bernardina još i možemo pitati što je izvor – latinski ili staroslavenski – za Bandulavića smo sigurni da ju je preuzeo iz Bernardina; a za Kašića bismo mogli reći da je rezultat doslovnoga prijevoda latinskoga, a što je podržano učvršćeno prisutnošću iste konstrukcije u primorskim lekcionarima i u Bandulavića (Gabrić 1999a: 61).

To je izraziti primjer kako se jednom učvršćena fraza ili sintaktički obrat prenosi kroz sve lekcionarske tekstove počev od najstarijih do najnovijih.

Svi književni izrazi štokavsko-čakavskoga kompleksa poznaju dopunu *od + genitiv* uz glagole govorenja, osjećanja, mišljenja i srodnih značenja, umjesto standardnoga *o + lokativ* (Zima 1887: 211–212). Isti ćemo tip rekcije naći i u Bandulavića i u Kašića, što tretiramo kao provođenje norme književnoga izraza (Gabrić 1984: 159, Gabrić 1989: 177–178).

Primjera ima bezbroj, uglavnom na paralelnim mjestima: *govoreći od kraljevstva božjega* B 177, K 143 (Dj 1,3: *et loquens de regno Dei*); *neka on sam od sebe govori* B 77, *neka on od sebe besjedi* K 58 (Ev. po Ivanu 9,21: *ipse de se loquatur*); *spomenuvši se tada Bog od Noa* K 113; *i spomenuvši se Gospodin od Noja* B 138 (Post 8,1: *recordates autem Deus Noe*), *ova svidočanstvo izvode od mene* B 87, K 66 (Iv 10: *haec testimonium perhibent de me*)...

Usporedbe s latinskim originalom pokazuju da se pomoću konstrukcije *od + genitiv* prevodi (osim u rečenici iz *Postanka*) latinska konstrukcija *de + ablativ*.

Posvajanje Kašić i u lekcionaru i u ostalim djelima izriče genitivom s prijedlogom *od*: *u skupštinah od Galileje* 49, *voda od suprotivnosti* 49, *Spasitelj od svijeta* 51, *poplavica od kamilja* 14, *sudac od puka* 52, *kralj od Židova* 87, gdje Bandulavić ima ili pridjev (*u skupštinah galilejskih* 66, *kralj žudijski* 70) ili genitiv bez prijedloga (*voda protivljen'ja* 67, *Spasitelj svita* 68, *mnoštvo kamilja* 22, *sudac puka* 70).

Primjeri suprotnoga predznaka bili bi oni rijetki gdje Bandulavić koristi za posvajanje *od + genitiv*: *iz zemlje od Egipta* B 210, a Kašić na paralelnom mjestu ima pridjev: *iz zemlje jeđupacke* K 169.

Ima ipak i dosta mjesta gdje se obojica slažu po uporabi prijedložnoga genitiva za izricanje posvajanja ili pripadanja: *grad od Samarije* B 66, K 49, *dila od oca* B 87, K 66, *knjiga od mudrosti* B 16, *libar od mudrosti* K 10.

U primorskim lekcionarima i među piscima dalmatinsko-dubrovačkoga kruga poznata je uporaba genitiva množine pridjeva i zamjenica umjesto akuzativa množine. Od franjevačkih pisaca za nju zna samo Bandulavić, a Kašić je ima u nizu djela (Zima 1887: 201–202; Gabrić 1984: 158; Gabrić 1989: 174–175). U lekcionaru se pak zapaža da na paralelnim mjestima promatrani pisci nemaju isto rješenje, pa tako registriramo opreku: *...ako ih budem pustiti lačnih...* K 158 – *...ako pustim njih lačne...* B 197, ili: *...da smete mudre...* K 185 – *...da smete mudrih...* B 232, *...koji shranjuje ufajućih u njega* B 71 – *sahranjuje onezijek ko(j)i se ufaju u njega* K 53.

Prvi citirani primjer u Kašićevu prijevodu *Biblije* identičan je Bandulavićevu iskazu na paralelnom mjestu: *...ako ih budem pustiti gladne...* (Mk 8,3).

Štokavski i čakavski pisci koji su na bilo koji način bili pod utjecajem latinsko-ga jezika rabe množinu sr. roda zamjenica i pridjeva umjesto jednine. Tu crtu nalazimo od primorskih lekcionara do Divkovića, Bandulavića i Kašića, pa je susrećemo i u promatranim perikopama (Zima 1887: 170–171; Gabrić 1984: 153; Gabrić 1989: 171).



Naravno, za usporedbu prijevoda važno je vidjeti nalazi li se ta odlika na paralelnim mjestima: *I druga mnoga, psujući, govorahu suprotiva njemu* B 116, K 92, ... *koja sam godir zapovidio vam* B 190 – ... *koja godijer sam naredio vama* K 152, ... *jere jurve pripravna su svaka* B 193, K 156, ... *i kazaše gospodinu svomu sva, koja bihu učinjena* B 215 – ... *sva koja se bjehu bila učinila* K 173.

### Konstrukcije s participima (prilozima)

Participske (priložne) konstrukcije uvijek su sintaktički kalk prema latinskom, pitanje je samo koliko su takvi kalkovi nastali u najstarijem prijevodu lekcionara, pa su onda prenošeni sve do štokavskih prijevoda 17. st., a koliko su njihov izvor mlađi pisci, pa i sami Bandulavić i Kašić.

Uporaba participa (priloga sadašnjega i prošloga) umjesto zavisne rečenice najtipičniji je i najzastupljeniji sintaktički kalk prema latinskom atributnom participu, jednako prisutan u jeziku lekcionara, pa onda i u Bandulavića i u Kašićevu prijevodu *Biblije* (Gabrić 1999a: 58–60). No ne mora svaki particip biti jednako zamijenjen na paralelnim mjestima, zapravo, iako oba pisca jednako razrješavaju npr. atributni particip promjenljivim prilogom ili zavisnom rečenicom, najčešće odnosnom, ima mjesta gdje se razlikuju.

Latinsko *ignis flamantis* (Iz 4,5) oba prenose kao *ognja gorućega* B 144, K 119, *aquarum viventium* (Jr 17,13) u Bandulavića je *voda živujućih* B 89, u Kašića *voda živučijeh* K 67.

Prema latinskom *sequentibus se* (Mt 8,10) Bandulavić ima: *naslaidujućim sebe* B 38, a Kašić to prenosi odnosnom rečenicom: *onijem koji ga slijedahu* K 25.<sup>6</sup>

Isti je slučaj i u primjeru *ancillae tuae dormientis* (3 Kr 3,20), gdje Bandulavić *dormientis* prevodi participom (prilogom sadašnjim): *službenice tvoje spavajuće* B 73, a Kašić latinski particip prezenta razrješava odnosnom rečenicom: *službenice tvoje koja spaše* K 54.

Bandulavić slično postupa u primjeru ...*zemlji koja vri mlikom i medom* B 48, što je prijevod latinskoga ...*terrae lacte et melle mananti* (Pnz 26,15). U Kašića je na tom mjestu particip: ...*zemlju mlijekom i medom tekuću* K 33.

U *Bibliji* Kašić latinski atributni particip u rečenici ...*quod dictum est per Ieremiam prophetam dicentem* (Mt 27,9) prevodi doslovno: ...*što je rečeno po Jeremiji proroku govorećemu* i slaže se u tome potpuno s Bandulavićem B 103, dok u lekcionaru ta rečenica glasi: ...*što je rečeno po Jeremiji proroku govoreći* K 79. Takvim prenošenjem latinske konstrukcije Kašić se našao na pola puta između doslovnoga prijevoda i prilagođavanja hrvatskom načinu uporabe priloga.

Kašić je svjestan da particip u hrvatskom jeziku nema pravoga ekvivalenta pa traga za najboljim rješenjem. Stoga se isti tekst u dva prijevoda – u *Bibliji* i lekcionaru – može razlikovati.

<sup>6</sup>U *Bibliji* Kašić ima *slidećima sebe*.

*Vulgata*: ...*Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, et prohibentem tributa dare Caesari*... (Lk 23,2). Kašić u *Bibliji* prevodi doslovno konstrukciju, odnosno na sintaktičkoj razini isto kao Bandulavić: *Ovoga smo našli privraćajući naroda našega i zabranjujući podavati harače cesaru*... Bandulavić: *Ovoga najdosmo podvraćajući narodom našim: i zabranjujući harače dati Cesaru*... 117.

U lekcionaru ista rečenica nema priloga sadašnjega na mjestu latinskoga participia prezenta aktivnoga nego izričnu rečenicu s imperfektom, premda bi točniji bio prijevod prezentom: *Ovoga smo našli gdje privračaše puk naš i zabranjivaše dohodke davati Cezaru*... K 93.

Prijevod *I bješe pripovijedajući (u skupštinah od Galileje)* K 48, što je identično ikavskoj varijanti Bandulavićevoj *I biše pripovijedajući (u skupštinah galilejskih)* B 66, a prema latinskom predikatnom participiju *erat praedicans* (Lk 4,44), znak je drukčijega odnosa prevoditelja prema participijskoj (priložnoj) konstrukciji. Obojica zapravo jako eksploatiraju spoj *biti* + *particip prezenta*.

Ta izvorno grčka sintaktička posebnost pojavljuje se u staroslavenskom i u latinskom, pa je u jezik naših starih pisaca mogla doći iz oba vreća. U *Bernardinovu* i *Ranjininu lekcionaru* taj je sklop vrlo frekventan, a na paralelnim mjestima nalazimo ga i u Bandulavića, u Kašićevu prijevodu *Biblije* i u ovom lekcionaru (Gabrić 1999a: 58–59). Navest ćemo primjere u izboru jer ih ima veliki broj:

B: *Biše Isus izgoneći djavla i oni biše nim* 60

K: *Bješe Jezus izgoneći hudobu i ona bješe nijema* 44

*Et erat iicines daemonium, et illud erat mutum* (Lk 11,14)

B: *Nemoj se bojati: odsada jurve budeš ljude loveći* 195

K: *Nemoj se bojati: odsada jurve biti ćeš ljudi hitajući* 157

*Noli timere: ex hoc iam homines eris capiens* (Lk 5,10)

B: *Tako, i mi dokle bihomo malahni pod počeli ovoga svita: bihomo služeći* 18–19

K: *Tako, i mi budući malahni, pod stvorenjem od svijeta bjehomo služeći* 12

*vita et nos cum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus servientes* (Gal 4,3)

Ovdje imamo primjer kad Kašić ne slijedi ustroj latinske rečenice, pa onda ni njezinu interpunkciju, već se povodi za Bandulavićem. Začudno je da leksički točniji Bandulavićev prijevod mijenja, i to različito i od onoga kako je preveo u *Bibliji*.

Riječ je o sintagmi *elementis mundi*, u *Bibliji* prevedenoj kao *pod prvimi stvarami svjetovnimi*, što je bliže Bandulavićevo *pod počeli ovoga svita*. Iako se radi o leksičkoj razlici, navodimo je ovdje radi isticanja sličnosti s Bandulavićem.

B: *bihu Osip, i Mari(j)a mati Isusova, čudeći se svrhu onih koja se govorahu od njega*<sup>19</sup>

K: *bješe Jozef, i Mari(j)a mati Jezusova, čudeći se vrhu ovezijeh koja se govorahu od njega*<sup>12</sup>

*et erat pater eius et mater mirantes super his quae dicebantur de illo.* (Lk 2,33)

Zanimljivost te rečenice leži u činjenici da u *Bibliji* Kašić točno prema *Vulgati* prevodi početak rečenice: *I bješe otac njegov i mati čudeći se...*, a u lektionaru iznjevjerava točnost i prevodi kao Bandulavić, odnosno kao Bernardin<sup>13</sup> i Ranjina<sup>112</sup>, umjesto otac i mati navode se njihova imena: Josip i Marija (Gabrić 1999a: 59)<sup>7</sup>.

Budući da su male razlike i sličnosti jače indicije pri utvrđivanju međuovisnosti od nekih uvjetno rečeno krupnih razlika, i ta nas podudarnost između Kašićeva lektionara i starijih prijevoda uvjerava da je Kašić na neki način ovisan o Bandulaviću i, njegovim posredstvom, o primorskim lektionarima.

Participiom (prilogom) razrješavan je u starih pisaca latinski apsolutni ablativ, što je izraziti sintaktički kalk i o njegovu knjiškom podrijetlu i uporabi govori podatak da ga nalazimo samo u jeziku dubrovačko-dalmatinskih pisaca, dok potvrda iz živih govora nema. Bandulavić i Kašić slažu se potpuno u prijevodu nekih rečenica s tom konstrukcijom.

B: *I sideći on na sudu, posla k njemu žena njegova, govoreći*<sup>103</sup>

K: *Sjedeći tada on na pristolju, posla k njemu žena njegova, govoreći*<sup>79</sup>

*Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum uxor eius, dicens:..* (Mt 27,19)

Identično je ta rečenica prevedena i u Bernardina (*I sideći on na sudu, posla k njemu žena njegova, govoreći*<sup>72</sup>) kao i u Kašićevoj *Bibliji*, pa je i to dokaz o vezama Kašićevim s hrvatskom svetopisamskom tradicijom. Naravno, i ovdje je vjerojatnije da je Kašić zagledao u Bandulavića, a ne izravno u *Bernardinov lektionar* (Zima 1887: 320–321; Gabrić 1999a: 59).

U istu skupinu spada i primjer:

B: *I nestavši vina, reče mati Isusova njemu...*<sup>25</sup>

K: *I nestavši vina, reče mati Jezusova njemu...*<sup>17</sup>

*Et deficiente vino, dicit mater Iesu ad eum...* (Iv 2,3)

Zanimljivo je zašto Kašić ovdje nije konstrukciju s participiom prezenta (*deficiente*) preveo prilogom sadašnjim. Nije to učinio ni u *Bibliji*, koja se od lektionara razlikuje samo leksičkim izborom: tamo je naime početak drukčiji: *I pomanjkavši vino...*

<sup>7</sup> Oznake stranice za *Ranjinin* i *Bernardinov lektionar* navode se prema Rešetarovu (Ranjina) i Maretićevu (Bernardin) izdanju.

Ako znamo da je isti prijevod participa *deficiente* odlika i Bernardinova teksta, onda je sasvim jasno da i Kašić, kao i Bandulavić, slijedi najstariji prijevod.

Različito preveden apsolutni ablativ susrećemo onda kad Bandulavić preuzima Bernardinovo rješenje, a Kašić ono koje nađe u Ranjine.

Rečenicu *Facta autem die (egressus ibat in desertum locum, Lk 4,42)* Bandulavić je preuzeo od Bernardina: *I dan budući učinjen* B 46, Bern. 47, a Kašić od Ranjine: *Učiniвши se tada dan* K 49, Ranj. 149.

Latinski predikatni particip uz glagol *video* također se kalkira u oba pisca na isti način. Obojica latinski original slijede čak i u interpunkciji, posebno upada u oči istovjetna uporaba zagrada kao u *Vulgati*, ali u prijevodu participa iznevjeruju doslovnost.

B: ...*vidi dva brata, Simuna koji se zove Petar: i Andriju brata njegova, mećući mreže u more (jere bihu ribari)...* 223

K: ...*vidje dva brata, Šimuna, ko(j)i se naziva Petar, i Andri(j)u brata njegova, mećući mreže u more (ere bjehu ribari)...* 177

...*vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, et Andream fratrem eius, mittentes rete in mare (erant enim piscatores)...* (Mt 4,18)

U latinskom particip je u akuzativu množine (*mittentes*), a u hrvatskom prijevodu, počev od Bernardina, u nominativ množine (*mećući*), što svakako svjedoči o tome da je našim piscima particip knjiška kategorija, za koju nemaju pravi osjećaj.

Prijevod rečenice ...*et videt publicanum ... sedentem ad telonium* (Lk 5,27) primjer je postupne preobrazbe participa u prilog. Očekivali bismo prema običaju naših pisaca da doslovno prevode ...*i vidje carinika sjedećega*, a nasuprot tomu bilježimo: *Vidi Isus očitnika sideći za stolom pineznim* B 267, *Vidje Jezus publikana ... sjedeći za trpezom od pjeneza* K 204. Isto rješenje imaju na paralelnom mjestu Bernardin 181 i Ranjina 281.

Za povijesnu gramatiku navedeni primjeri su putokaz u objašnjenju gubljenja participa i njihove preoblake u priloge. U razvoju hrvatskoga jezika prilog na tom mjestu nestaje, a zamijenit će ga zavisna rečenica (*kako sjedi, da sjedi*).

Svojevrсна hipertrofirana uporaba priloga odlika je lekcionarskih tekstova, što se vidi u slučajevima kad Bandulavić i Kašić rabe priloge i kad latinski original nudi mogućnost prijevoda ličnim oblikom.

Konjunktiv pluskvamperfekta u rečenici *Qui cum pervenisset, et vidisset gratiam Dei, gavisus est...* (Dj 11,23) služi za izricanje prijevremenosti zavisne surećenice u odnosu na radnju glavne rečenice. Prijevremenost Bandulavić izražava prilogom prošlim: *Koji došadši i vidivši milost Božju, obeselio se jest...* B 243, a Kašić konstrukcijom s *budući*: *Koji budući došao, i vidio milos Božju, obeseli se...* K 191. Kašićev se prijevod u Bibliji: *Koji bivši došao* nalazi na sredini između rješenja u lekcionaru i u Bandulavića.

U dubrovačkom je književnom jeziku konstrukcija kakvu ima Kašić u vrlo živoj uporabi, pa je to vjerojatni izvor Kašićeva rješenja. Mikalja u svojoj gramatici primjer *budući ja vidio* izjednačava s talijanskim gerundio *passato* *havendo io veduto*, što je urednika I. sveska *Akademijina rječnika* (s.v. *biti/budem*) navelo da *budući + glag. pridj. radni* proglasi kalkom talijanskog oblika.

U primjeru *Budući ulizao...* B 37 / *Budući uljezao...* K 25 naši pisci prevode jednako latinsko *Cum autem introisset...* (Mt 8,5), a različito od onoga što nalazimo u Ranjine: *Bivši uljezao...* 104.

Dvojbu oko latinskog oblika nalazimo i u prijevodu primjera: *Cum autem sol occidisset...* (Lk 4,40). Bandulavić konjunktiv pluskvamperfekta razrješava vremenskom rečenicom čiji je predikat u aoristu: *I kada sunce zajde...* B 66, 189, a Kašić konstrukcijom s prilogom prošlim: *I bivši tada sunce zašlo...* K 48, 152. Bandulavić se potpuno slaže s Bernardinom i Ranjinom Bern. 47, Ranj. 149, a Kašićevo je rješenje samostalno u odnosu na starije lekcionare, ali sasvim u skladu s onim što je opće mjesto u dubrovačkoj književnosti.

### Sintaksa glagola

Konstrukcije s infinitivom kao preslik latinskih infinitivnih dopuna istovjetne su u oba pisca, i to na paralelnim mjestima.

Premda rijetko, u oba lekcionara registrirane su dopune u infinitivu na mjestu izrične ili namjerne rečenice.

Kao primjer za konstrukciju s dativom donosimo: *...daj pukom tvojim dostojno k milosti tvoga zvan'ja ulisti* B 140, *...podaj pukovom tvojijem dostojno ulijesti k milosti od zazvan'ja tvoga* K 115, što ne možemo izravno dovesti u vezu s latinskim tekstom jer se primjer nalazi u molitvi, a nedostaje nam latinski predložak.

U drugom primjeru koji identično glasi u oba pisca: *Daj mi se napiti* B 67, K 49 evidentno je izravno prenošenje latinske rečenice: *Da mihi bibere* (Iv 4,7)<sup>8</sup>.

S akuzativom ima nešto više primjera, ali za ilustraciju donosimo dva: *...pride Mari(j)a Mandalina: i druga Mari(j)a viditi greb* B 157, *...dođe Mari(j)a Mandalijena, i druga Mari(j)a vidjeti grob* K 126, lat. *...venit Maria Magdalene, et altera Maria, videre sepulchrum* (Mt 28,1); *...tako sada pridajte uda vaša služiti pravdi u posvećen'ju* B 197, K 159, *...itaq nunc exhibete membra vestra servire iustitiae in sanctificationem* (Rim 6,19).

U oba lekcionara nalazimo obilje primjera gdje konstrukcija *za + infinitiv* zamjenjuje hrvatsku zavisnu, najčešće namjernu rečenicu ili neku drugu konstrukciju. Usporedba s latinskim tekstom pokazuje da izvornik na mjestu Bandulavićeva i Kašićeva *za + infinitiv* ima *ad + gerund*: *...videći mudrost Božju, da jest u njemu za činiti sud* B 74, *...videći da je mudros Božja u njemu za činiti sud* K 55, *...videntes*

<sup>8</sup>Kašić u *Bibliji* prevodi s: *podaj meni piti*.

*sapientiam Deo esse in eo ad faciendum iudicium* (3. Kr. 3,28). Ili: *Jeda li neimate kuć za blagovati i piti* B 119; *Toli ne imate kuće za blagovati i za piti* K 95; *Numquid domos non habetis ad manducandum; et bibendum* (1. Kor 11,22).

Rijetko Kašić ima rješenje različito od Bandulavićeva kad je u izvorniku gerund: *Neka, gledajmo, ide li Ilija, da ga slimi* K 88 prema: *Počekajte, vidimo, gređe li Ili(j)a za snimiti njega* B 111, prema lat. *Sinite, vidamus si veniat Elias ad:deponendum eum* (Mk.15,36).

Tipično knjišku konstrukciju *činiti + akuzativ + infinitiv* poznaju oba pisca, s tim što se zna dogoditi da na paralelnim mjestima nemaju uvijek istovjetna rješenja.

U primjeru *...ter natapa nju, i ploditi ju čini...* B 151 slažu se naši prevoditelji: *...i nju natapa, i nju čini ploditi...* K 116; *...et germinare eam facit* (Izaija 55,10) i očito je da oponašaju izvornik. Bandulavić takve latinske konstrukcije dosljedno kalkiraju, a Kašić ih zna i pohrvatiti, i to i u lekcionaru i u prijevodu *Biblije*.

Primjer: *...činiti hoće njih siditi...* B 297, prema Kašićevu: *...činiti će da se oni posade...* K 224; lat. *...faciet illos discumbere...* (Lk 12,37).

I kad se ne radi o prijevodu s *Vulgate* nego o drugovrsnom tekstu, kakav su molitve, Kašić je mnogo bliži suvremenom izrazu nego Bandulavić. Bandulavić i tada koristi istu konstrukciju (*...koji Gospodina našega Isukrsta na puličku tovarice siditi činio* B 96), dok Kašić ima zavisnu rečenicu: *...koji si činio da Gospodin naš Isukrs vrh žrjebčica od poslenice sjedi* K 73.

Potpun sintaktički opis jezika zahtijeva i napomene o uporabi pasiva, odnosno o izricanju agensa uz pasiv, što je izravno prenesen latinski model. Bilo da se radi o paralelnim mjestima koja se uspoređuju s aspekta međuovisnosti prijevoda, ili o pojedinačnim, specifičnim slučajevima, u obojici nalazimo isto stanje. Usporedba s jezikom onodobnih autora pokazuje da se naši pisci slažu s bosanskim franjevcima i s dalmatinskim piscima, kao i s Bernardinom (Gabrić 1989: 194–195).

Primjeri: *...da ste vidjeni od njih* B 39; K 26; *Svaka su meni pridana od oca moga* B 235; K 186; *...i naredjen jest od crkav* B 272; *...određen jes od crkava...* K 207; *učinjeni od ljudi* B 233; K 185.

Vršitelj radnje imenuje se i kad se pasiv izražava povratnom konstrukcijom. S iznimkom primjera *...da se zovu od ljudi meštiri* B 53 i *biti zvani od ljudi naučitelji* K 38, promatrani se pisci sasvim slažu: *...protiva tebi se govore od ovih* B 109; prema *...ova koja se protiva tebi govore od ovežijeh* K 86.

Među specifičnosti u uporabi glagolskih oblika svakako spada izricanje zapovijedi trećem licu oblikom imperativa drugoga lica. Takvih je primjera znatan broj: *Pojdi, i kako si virovao budi tebi* B 38; *Podi, i kakono si vjerovao budi tebi* K 25; *Izajdi zaručnik iz postelje svoje* B 36; *Izidi vjerenik iz postelje svoje* K 24; *Nitkor (kada je napastovan) ne reci da je od Boga napastovan* B 280; *Nitko kada je napastovan, ne reci, da je od Boga napastovan* K 210. Za Bandulavića bismo rekli da takvu uporabu imperativa ima redovito i dosljedno, dok Kašić zna i za neka drukčija rješenja.

<sup>9</sup> Kašićeva *Biblija: za snimiti njega*.

Latinsku rečnicu *Sint lumbi vestri praecincti...* (Lk 12,35) Bandulavić prevodi: *Budite boci vaši pripasani...* B 297, a Kašić: *Da budu boci vaši pripasani* K 224, što je točniji prijevod konjunktiva prezenta *sint*. Kako je taj oblik u latinskom služio umjesto imperativa, nije ni Bandulavić puno pogriješio. U Bandulavićevom prijevodu Kašićevoj rečenici *I svaki zlo protivu pri(j)atelju svomu ne mislite u srcijeh vašijeh...* K 169 oponira Bandulavićeva: *I svaki od vas nemoj pomisliti zla u srcdch vaših pri(j)atelju svomu...* B 210, gdje Bandulavić ima danas uobičajeno imperativno *nemoj* + infinitiv, ali sa specifičnim zapovijedanjem trećem licu u 3. osobi, što je sasvim prihvatljivo.

Kako Bernardin na tom mjestu ima imperativ potpuno isti kao suvremeni jezik, otpao je njegov mogući utjecaj na Bandulavića. Latinski tekst *Et unusquisque malum contra amicum suum ne cogitetis in cordibus vestris* (Zakarija 8,17) očito je doslovno preveo Kašić, dok je Bandulavićev red riječi slobodniji. Isto tako Kašić je ispravno *ne cogitetis*, što je 2. l. mn. konjunktiva imperativa, preveo 2. l. mn. imperativa: *ne mislite*.

Provedeno razmatranje o sintaktičkim odlikama omogućava zaključak da i Kašić i Bandulavić u svom jeziku poznaju odlike tipične za niz nabožnih pisaca, i/ili za primorske lekcionare, ali i da imaju jedan broj samo njima svojstvenih karakteristika proisteklih iz doslovnoga prevodenja latinskoga teksta. Taj kompleks istovjetnih sintaktičkih prevedenica traži utvrđivanje međuodnosa, otkrivanje relacije uzora/prethodnika prema sljedbeniku, što bi moralo omogućiti odgovor na početno pitanje: koliko je Kašićev lekcionar ovisan o Bandulavićevim *Pistolama i evandeljuma*.

Najkraći odgovor bio bi onaj koji se može dati kad se uspoređuje Bandulavića s njegovim prethodnicima, s Bernardinom i Zborovićem, te s Ranjinom; sigurno je prevodio s *Vulgate* uz istodobno uvažavanje Bandulavićeva prijevoda. Zapravo, Bandulavićev je prijevod bio osnovica na koju se kao dopune ili poboljšanja dograđuju korekcije proistekle iz preciznijega Kašićeva čitanja latinskoga predloška. Time se ne umanjuje ni važnost ni nastojanje Kašićeva oko prijevoda lekcionara, nego se očitava jedan mehanizam prisutan od najstarijih hrvatskih prijevoda: svaki stariji prijevod postaje matrica za inovacije i poboljšanja. Inovacije pokazuju koliko je odmakao jezični razvoj, što se moralo promijeniti kako bi se izbjegle nejasnoće ili nerazumljivost nastala zbog jezičnih mijena, a poboljšanja su uvijek posljedica nastojanja da se prijevod što izrazitije oslanja na latinski izvornik. Svakako tomu dodajemo i jedan izvanjezični čimbenik – namjenu prijevoda određenom prostoru, pripadnicima jednoga narječja i potrebama pojedine mjesne crkve. U tom smislu treba promatrati i procjenjivati doprinos pojedinih prevoditelja lekcionara – od prvoga tiskanoga Bernardinova, preko široko prihvaćenoga Bandulavićeva do Kašićeva, namijenjenoga gradu i državi dubrovačkoj.

## Leksik

Pisanje na istom jeziku – sasvim očekivano i razumljivo – podrazumijeva isti opći leksik, dok se posebnost leksičkoga izbora vezuje za određene značenjske skupine.

Dojmu različitosti ovih dvaju prijevoda lekcionara, zapravo, najviše pridonose leksičke razlike, pod čim se podrazumijevaju i razlike u natpisima evanđelja i poslanica, u imenima mjeseci, svetaca i blaženika, u nazivima blagdana, spomen-dana i svetkovina, imenima etnika, nazivima biblijskih knjiga, a tek onda u posebnom leksiku.

### Natpisi evanđelja i poslanica, rubrike

Bandulavićev lekcionar prvi ima dosljedno sve rubrike i natpise prevedene na hrvatski, za razliku od *Zadarskoga lekcionara*, gdje su oni latinski, Ranjinina koji ima talijanske natpise s nešto latinskoga, ili Bernardina – koji sve piše latinski osim naziva biblijske knjige iz koje je čitanje uzeto. Kašić ima hrvatske natpise, po čemu se slaže s Bandulavićem. Ostatak latinskog natpisa Bandulavić ima u kratici *cap.* za poglavlje, dok je u Kašića i to prevedeno kraticom *pog.* na margini teksta.

Primjer: *U nedilju četvrtu po Vodokrštah – Šten'je P. B. P. Apoš. k Rimlj., Cap. 13* <sub>B 27</sub> – *Nedjelja četvrta po Vodokrštah, Čten'je Knjige Blaženoga Pavla Apostola Rimljanom* <sub>K 18</sub>.

### Mjeseci, blagdani, svetkovine

Imena mjeseci u Bandulavića su u kalendaru naporedo hrvatska i internacionalna (*prosinac – decembar*), a u sanktoralu samo hrvatska uz datume ili naporedo u rubrici mjeseca. Kašić nema kalendara, pa je taj dio izvan usporedbe, a u sanktoralu ima dubrovačku inačicu talijanskih imena: *čegar* / *genar* <sub>179</sub>, *frevar* <sub>182</sub>, *marčo* <sub>187</sub>, *april* <sub>187</sub>, *mađo* <sub>188</sub>, *čunj* <sub>191</sub>, *lulj* <sub>196</sub>, *agost* <sub>200</sub>, *setembar* <sub>204</sub>, *oktumbar* <sub>206</sub>, *novembar* <sub>208</sub>, *decembar* <sub>177</sub>.

Bandulavić i Kašić ne razlikuju blagdane i svetkovine u onom smislu kako se to danas terminološki razdvaja u crkvenom kalendaru, već u sanktoralu imaju kao sinonime te dvije riječi, npr. *Blagdani prosinca* <sub>B 224</sub>, odnosno *Svetkovine decembra* <sub>K 177</sub>.

Jednakih naziva blagdana manje je nego što bi se očekivalo: *Božić* <sub>B 10, K 7</sub>; *Vodokršte* <sub>B 21, K 14</sub>; *Nedilja / Nedjelja septuagézima* <sub>B 29, K 20</sub>; *Nedilja / Nedjelja seksagezima* <sub>B 30, K 21</sub>; *Nedilja / Nedjelja kvinkvagezima* <sub>B 32, K 22</sub>; *Uzašastje* <sub>B 176</sub> / *Uzišastje* <sub>K 142</sub>; *Korizma* <sub>B 34, K 23</sub>; *Nedilja cvitnja* <sub>B 92</sub> / *Nedjelja cvjetna* <sub>K 70</sub>; *Velika nedilja / nedjelja* <sub>B 106, K 81</sub>; *Večera Gospodnja / Gospodinova* <sub>B 111, K 90</sub>; *četvera vrimenta / brjemena* <sub>B 48, K 33</sub>; *Prisveto Trojstvo* <sub>B 189, K 152</sub>, *Našastje sv. križa* <sub>B 241, K 190</sub>, *Priobražen'je* <sub>B 260, K 200</sub>.

Ovom popisu treba dodati da se kadgod uz isti naziv pojavi u jednoga od njih i kakav sinonim: pa će tako Kašić uz *Vodokršte* dodati *Epifanija* <sub>16</sub>, uz *Nedjelja cvjetna* povezat će s veznikom *ali* sinonim *Velika od paoma* <sub>70</sub>.



Bandulavić će nazivu *četvera vrimena* pridodati posuđenicu *kvatre*<sup>4</sup>, istoznačni spoj *oktava ili osmina*<sup>18</sup> nasuprot je Kašićevu hrvatskom *osmina*<sup>12</sup>. Blagdan Uzašašća zvat će se u Bandulavića i narodnim imenima *Spasovdan*<sup>177</sup> i *Križi*<sup>177</sup>.

Razlika je znatan broj.

Bandulavić ima sinonimno *advent ili prišastje*<sup>1</sup>, a Kašić – *došastje*<sup>1</sup>.

Kašić dan pred Božić označava *Uoči porođen'ja Gospodinova*<sup>7</sup>, a Bandulavić ima poznati naziv *Badnji večer aliti nadvečerje Božića*<sup>10</sup>.

Blagdan koji danas zovemo Uskrs u Kašića je *Nedjelja od Uskrnutja Gospodinova*<sup>127</sup>, a Bandulavić kao istoznačno nazivu *Nedilja prislavnoga Ukrnutja* pridodaje *Dan Vazmi*<sup>163</sup>.

Zanimljivo je da Kašić nema naziv *Uskrs*<sup>B 164</sup>, nego tvorbeno različito *Uskršen'je*<sup>137</sup>. Različit je naziv za Duhove: Bandulavić ima *Duhovi*<sup>180–181</sup>, a Kašić dubrovačko: *Rusalje*<sup>146</sup>. Tijelovo se u Bandulavića naziva *Božji blagdan Tilo Kristovo*<sup>191</sup>, a u Kašića *Svetkovina Tijela Isukrstova*<sup>153</sup>.

Razlike idu i dalje: *Čista srida aliti prvi dan Korizme*<sup>B 34</sup> Bandulaviću je ime za dan koji Kašić naziva *Srijeda prva Korizme*<sup>K 23</sup>.

Kašić i inače nema posebnoga naziva za dane uoči blagdana i službe koje se tada obavljaju, osim što u sanktoralu spominje *Vigiliju Duha Svetoga*<sup>K 212</sup>. Bandulavićev naziv za taj dan je *nadvečerje* ili *post ali nadvečerje*<sup>B 176</sup>, vjerojatno kad se uoči svetkovine ili blagdana posti.

Od Bandulavića potječu nazivi *Veliki četvrtak*, *Veliki petak*<sup>111, 120</sup>, kojima on zna pridodati i odrednicu *Velike nedilje* (*Veliki četvrtak Velike nedilje*<sup>111</sup>), što je u Kašića jednostavno: *Četvrtak / Petak Velike nedjelje*<sup>90, 99</sup>.

Takvih je razlika još čitav niz u sanktoralu: Bandulavić uz imena pojedinih svetkovina redovito dodaje narodni naziv, što Kašić nikada ne čini.

Bandulavić će imati *Petrovdan*<sup>249</sup>, *Lučindan*<sup>272</sup> ili uz naziv *Porođenje blažene Gospoje* dodaje objašnjenje – *a to na Malu Gospojimu*<sup>265</sup>, *Uznesen'je B. M. V. D., koje se zove Velika Gospojina*<sup>261</sup>, *Mihovil Arkandel, što zovemo Velika Mihalja*<sup>267</sup>.

Neki se nazivi razlikuju u potpunosti, poneki u pojedinostima: blagdan Blagovijesti zove se u Bandulavića *Blagovištenica aliti navišten'je Blažene Gospoje*<sup>236</sup>. U kalendaru ima i naziv *Blagovist*. U Kašića tomu odgovara *Pozdravljen'je B. D. Marije*<sup>187</sup>. Začudno je da Kašić nema tipično dubrovačko *Nuncijata*, kako danas Dubrovčani nazivaju Blagovijest. Prema podacima *Akademijina rječnika Luncijata/Nuncijata* potvrđeno je od 16. st.

Uznesenje Marijino Bandulavić naziva *Uznesen'je B. M. V. D.*<sup>261</sup>, a Kašić: *Uzvisen'je B. D. M.*<sup>202</sup>.

Bandulavićevi su nazivi svetkovina kadgod opširniji od Kašićevih: *Pristol'je sv. Petra kada u Rimu najprvo side*<sup>B 225</sup> u Kašića je samo: *Stol sv. Petra u Rimu*<sup>K 179</sup>.

Zanimljiva je razlika u nazivu svetkovine *Sveti Ivan apostol prid vratmi vlaškim*<sup>B 242</sup> prema Kašićevu *prid vratmi latinskimi*<sup>190</sup> (lat. *Porta Latina*).

Na temelju tih razlika ili istosti ne možemo govoriti o međuovisnosti ili neovisnosti prijevoda, jer se tu očituju različite namjene lektionara, potreba adaptacije navikama i običajima određene sredine, dubrovačke u Kašićevu slučaju, ili nekoga širega prostora, ali prvenstveno bosanskoga u Bandulavićevu.

### Etnici

U promatranim lektionarima u opreci su imena naroda u naslovu poslanica: *Solunjani* B 8, *Zidovi* B 13, *Galatjani* B 18, *Koločinjani* B 27, *Efezijani* B 60, prema *Tesaloničani* K 6 uz *Solunjani* K 239, *Žudjeli* K 8, 11, ali i *Zidovi* K 217, 218, *Galati* K 12, *Kolosensi* K 18, *Efezi* K 44, *Efezijani* K 171. Kašićevoj djelomičnoj nedosljednosti u lektionaru oponira *Biblija* gdje se nalaze redovito etnici: *Solunjani*, *Hebreji*, *Galatjani*, *Kolosjani*, *Efezijani*.

U tekstu perikopa također se oponiraju imena naroda: Bandulavić samo poznaje naziv *Egipťjani* B 75, 140, a u Kašića osim *Egipći* K 56 postoji i *Jedupci* K 115. U *Bibliji* Kašićevoj redovito su *Jejupci* (Izl' 14, Izl' 32). Prema *Etiopjanin* B 168 Kašić ima *Etiop* K 134.

U Dj 2,9–11 spominju se imena naroda: *Galilejani*, *Partijani*, *Medani*, *Elamćani*, *Žudjiti*, *Kandijani*, *Arapi* B 181, odnosno u Kašićevoj inačici: *Galileani*, *Parti*, *Medi*, *Elamiti*, *Zidovi*, *Kandioti*, *Arapi* K 146. Usporedimo li ta imena s onim što imaju primorski lektionari, vidjet ćemo da Bandulavić slijedi – uz poneku adaptaciju – Bernardina, a Kašić *Ranjinin lektionar*. Bernardin nema naziv *Arapi* (*Vulgata*: Arabes), već *Saracini*; Ranjina ih zove *Arabi*; Ranjina latinsko *Cretes* prevodi kao *Grci*, Bernardin uzima kao ekvivalent istom imenu *Kandijani*, odakle isto ime dolazi k Bandulaviću i Kašiću.

Ovaj izlet u stare lektionare služi za dokazivanje tvrdnje da postoje mjesta u prijevodu *Vulgate*, od početaka do promatranoga vremena, koja su iznimno povezana i međusobno ovisna. Istodobno, takvi su primjeri pokazatelji da su Kašić i Bandulavić – prevodeći – uz *Vulgatu* imali pred sobom i stare hrvatske lektionare.

Popisu razlika svakako treba pribrojiti različito imenovanje biblijskih knjiga. Bandulavić poslanicu naziva *pištola* B 1, a njezino izlaganje slušateljima u njega je *šten'je* B 1. Citanje *Evandjelja* najavljuje naslovom *Naslidovan'je svetoga evandel'ja po* B 1. Nasuprot tomu Kašić poslanicu zove *knjiga – čten'je knjige* K 2, a ulomak *Evandjelja* počinje riječima: *Slijedeća svetoga vandel'ja po*...

Biblijske knjige Bandulavić dosljedno kroz cijeli tekst imenuje jednako, dok se to za Kašića ne može reći. Kašić čak različito označava biblijske knjige u *Bibliji* i lektionaru.

Bandulavićevi nazivi su<sup>10</sup>: *Knjiga naroda* 55 (lat. Liber Genesis), *Knjiga izhoda* 64 (Liber Exodus), *Knjige dijačke* 188 (Liber Leviticus), *Knjige broja* 66 (Liber numeri), *Knjige novoga zakona* 188 (Liber Deuteronomii), *Knjige drugoga zakona* 48 (Liber

<sup>10</sup> Uz Bandulavićeve nazive donosimo u zagradi i latinske kao pomoć suvremenom čitatelju.

Deuteronomii), *Knjige kraljeva* 32 (Liber regum tertius), *Knjige Hestere* 53 (Liber Esther), *Knjiga mudrosti* 235 (Liber sapientiae), *Stvari apostolske* 271 (Actus apostolorum), *Knjige očitovan'ja blaženoga Ivana apostola* 16 (Apocalypsis Iohannis apostoli).

Kašić prema tomu ima: *Libar Genesi* 40 (u Bibliji: Pismo od postan'ja), *Pismo Genesi* 235; *Libar od exoda* 30, *Libar Exoda* 47 (B: Pismo od ishoda), *Libar levitika* 150 (B: Pismo levitičko), *Libar numeri* 40 (B: Pismo od broja), *Libar Deuteronomi(j)* 38 (B: Pismo od zakonoponovljen'ja), *Libar od kraljeva* 30 (B: Pismo od kraljeva), *Pismo od kraljeva* 234, *Libar Ester* 38 (B: Pismo od Estere), *Libar od mudrosti* 10, 177, 196 (B: Pismo od mudrosti), *Knjiga od mudrosti* 187, *Pismo od mudrosti* 213, 215; *Djelovan'ja apostolska* 9 (B: Cini apostolski), *Djela apostolska* 131, 195, *Djela od apostola* 129, 195; *Libar od vidjen'ja blaženoga Ivana apostola* 11, 205 (B: Objavljen'je blaženoga Ivana apostola), *Pismo od vidjen'ja bl. Ivana apostola* 23, 229.

Očevidno je iz prezentiranoga popisa da Kašić umjesto Bandulavićeva naziva *knjiga* stavlja dubrovačku posuđenicu *libar*, da u tome nije uvijek dosljedan, pa uzima i naziv *pismo* iz vlastitoga prijevoda *Biblije*, te da preferira tudice – latinizme nad hrvatskim prevedenicama. Bandulavić pak dijelom produžava sustav naziva iz *Bernardinova lekcionara* – *Knjiga naroda*, *Knjiga mudrosti*, *Knjiga dijačka*, *Stvari apostolske*; dijelom ga inovira – *Knjiga ishoda*, prema Bernardinovu *Knjiga od istoka*; a dijelom sam stvara – *Drugi zakon*. Kao Bandulavićevu specifičnost ističemo da uz pojedine dijelove iz mudrosnih knjiga stavlja kratice: *Canti* za *Pjesmu nad pjesmama* B 252; *Proverb* je kratica za *Izreke* B 265; *Ecclesiast* je oznaka za *Knjigu Sirahovu* B 260. U tome Bandulavić nije imao uzora, a ni sljedbenika (Gabrić 1989: 21).

### Posebni leksik

Statistički gledano različit posebni leksik mjeri se niskim postotkom. Ako napravimo test na jednom ulomku od 198 riječi (Lk 11, 14–28), od kojih se neke nužno ponavljaju (npr. zamjenice), onda se različitih leksema, neistovjetnih u određenoj perikopi, pojavljuje 20, gdje se kao razlika uzimaju i različit veznik, npr. *ako li* prema *toli*, različit prijedlog (*iz/između*), budući da su mjerilo točnosti prijevoda.

Kao leksička razlika ne uzima se fonetska varijanta riječi (*velikim/velicijem*), ni morfološka (npr. različit oblik imperfekta, različit futur), kao ni sintaktička (pasisv prema aktivu, npr.). Razlike se konstatiraju i bilježe samo na razini leksema.

Prvi uočljivi sloj razlika proistječe iz odabira leksema po podrijetlu. Oba promatrana pisca uglavnom poznaju iste tudice i posuđenice, ali ih često različito raspoređuju unutar teksta. Zanimljiv je, međutim, postupak odabira alogotizma u jednoga pisca kao opreka hrvatskoj riječi u drugoga.

Kako se radi o prijevodu s izgrađenoga i leksički bogatoga latinskoga jezika, susrest ćemo se i s razlikama proisteklim iz samosvojnih nastojanja obojice pisaca da što točnije prevedu riječ latinskog izvornika.

Ako bismo razlike pokušali klasificirati po značenjskim kriterijima, nametnule bi nam se kao posebne skupine fitonimi, zatim predmeti svakodnevnne uporabe, nazivi zvanja, dok bi se kao najveća i ne potpuno izdiferencirana skupina pojavili leksemi kojima se imenuje specifična svetopisamska stvarnost.

Najprije se uočava Kašićeva sklonost da uporabi posuđenicu ili tuđicu na mjestu gdje Bandulavić ima hrvatsku riječ<sup>11</sup>. Osim već spominjanih tuđica u skupini naziva biblijskih knjiga Kašić ima tuđice ili posuđenice kao opreku Bandulavićevu izboru hrvatskoga leksema u sljedećem nizu: *Irud Tetrark* K 192 prema *Irud četveropoglavni* B 244, *centurion* K 25 oponira Bandulavićevu *stotnik* B 37, premda oba koriste istu tuđicu na jednom paralelnom mjestu *centurion* B 105, K 70.

*Doktur* K 187 stoji prema *naučitelj* B 235, *publikan* K 229 opreka je Bandulavićevu *očitnik* B 304, *sinagoga* K 10 odgovara riječi *skupština* B 15 u bosanskom lekcionaru, prema općehrvatskom *zid* B 36 Kašić koristi raguzeizam *mir* K 23. *Didimo* K 138 je kao nadimak nevjernoga Tome suprotstavljeno Bandulavićevu nazivu *sumnjivac* B 171.

Postoje i primjeri suprotnoga predznaka: Bandulavićevoj posuđenici suprotstavlja Kašić hrvatsku riječ. Bandulavić ima tuđicu *ajer* B 321 kao prijevod latinskoga *aer* (1 Sol 4,17) sa značenjem 'zrak', dok Kašić na paralelnom mjestu ima leksem *vлага* K 239. Niz nastavljaju opreke: *almustvo* B 39 prema *zadužbina* K 26, *golar* B 264 – *plitica* K 204, *templ* B 47 – *crkva* K 33, *meštri* B 53 – *naučitelji* K 38, *nav* B 303 – *drijevo* K 228. U Bibliji ne izabire leksem *drijevo* nego *brod* (Izr 31,14) prema *navis*.

Bilo bi pogrešno zaključiti da Kašić i Bandulavić nemaju i jedan fond istovjetnih posuđenica i tuđica, posebno u skupini nazivlja: *aereopag* B 272, K 206, *aloja* B 126, K 103, *antifona* B 34, K 24, *balina* B 44, K 30, *balsam* B 262, K 202, *činemon* B 262, K 202, *dromedar* B 22, K 14, *gradual* B 217 / *graduio* K 96, *hadum* B 168, K 134, *žiganti/giganti* B 136, K 112, *gustirma/gustijerna* B 56, K 41, *nard* B 106, K 82, *pineznik/pjeneznik* B 74, K 55, *skarpiun* B 292, K 220, *trpeza* B 120, K 204.

U malom broju primjera Kašić nema staroslavenski leksem kao Bandulavić, pa će stsl. *raba* B 5 u Kašića biti *službenica* K 4, Bandulavićev staroslavenizam *niščetni* B 303 imat će prema sebi u Kašića *potrebni* K 228. Obojica će ipak rabiti leksemie *iskrnji*, *preljubodjestvo/priljubodistvo*, *sućanstvo*. Svakako valja napomenuti da je u II. izdanju *Pištola i evandel'ja* na jednom broju mjesta *raba* zamijenjeno riječju *službenica*.

Među fitonimima registriramo sljedeće paralelne lekseme: *lepen* B 262 – *platan* K 202, *brmistra* B 54 – *žuka* K 39, *izop* B 126 – *sipant* K 103, *ljulj* B 28 – *vrat* K 19. Obojica imaju isto ime za biljke: *ločika* B 125, K 100, *cedar* B 262, K 202, *čipres/čepres* B 262, K 202, *palma/paoma* B 262, K 202, *maslina* B 262, K 202, a par *ružica* B 262 – *nusa* K 202 predstavlja narječnu opreku bosansko-dubrovačku, a ne drugo ime.

U *Ev. po Luki* 19,4 spominje se drvo (lat. *sycomorus*) na koje se popeo Zakej kako bi bolje vidio Isusa. Taj grecizam zadaje prevoditeljima dosta muke, jer kao složenica ima dvije komponente – naziv za smokvu i za dud. Osnovno značenje u

<sup>11</sup> Uvijek se uspoređuju paralelna mjesta u čitanjima. Svi su primjeri navedeni u kanonskom liku bez obzira na to u kojem se obliku pojavljuju u tekstu.

latinskom (prema Georgesu) je *divlja smokva*, kako to drvo naziva Bandulavić: *smokvenica divja* B 304, oslanjajući se na Bernardina kojemu je to također *smokva divja*. Kašić kalkira složenicu *sycomorus*, pa dobiva *murvosmokvenik* K 229, nasuprot čemu u *Bibliji* istu biljku naziva *luda smokva*. *Leksionar* Dubrovčanina Stjepana Rose razvezao je Kašićev kalk u dvočlano *smokva murvena*. *Zadarski leksionar* na paralelnom mjestu nudi naziv *smokva glušica*, a Ranjina ima hapaks koji je prilagođenica talijanskoga *morogelso* – *arbuo od morodelsa*. Najsličniji su očito Bernardin i Bandulavić, dok ostali pisci traže drukčija rješenja.

U priči o Suzani i starcima Danijel, tražeći istinu, ispituje starce pod kojim su drvetom vidjeli tobože Suzanu s mladićem. Osim razlike *stablo* B 71 – *stabar* K 52, različitim se imenima označavaju ta stabla: Kašićevim *trešljika* 52 i *crnika* 53 odgo-varaju u Bandulavića *smrdeljka* 71 i *bor* 71. U latinskom izvorniku (Danijel 13,54) prvo se drvo zove *schinus* (suvr. hrv. smrdljika, trišlja), a drugo *pinus* (hrv. hrast, česvina, crnika). Bernardin je očito krivo pročitao *pinus* kao *pinus*, zbog čega je krivo preveo riječju *bor*, što je nekritično preuzeo i Bandulavić. Bernardin netočno prevodi *schinus* kao *smrič*, tu ga Bandulavić ne slijedi, već uzima vjerojatno lokalnu varijantu naziva, kao što se različitim varijantom poslужio i Kašić. Ranjinin *čičimak* i *čepres* potpuno su neadekvatan prijevod.

Zanimljivo je da je to jedno od rijetkih mjesta gdje se leksionari potpuno razilaze u nazivlju. U djelima umjetničke književnosti, u Gundulića i Palmotića, kako nas obavještava *Akademijin rječnik*, već se rabe isti nazivi tih biljaka kao u suvremenom hrvatskom.

Najviše je razlika u civilizacijskom leksiku, posebno u kategoriji naziva za društvene odnose, domaće životinje, predmete svakodnevnice uporabe, gdje su općenito prisutne narječne razlike. Lako se da zaključiti da Kašić preferira raguzeizme nasuprot Bandulavićevim rijetkim čakavizmima ili češćim lokalizmima. Isto tako Kašić izbjegava Bandulavićeve novotvorenice, kao i riječi koje je Bandulavić preuzeo od Bernardina.

Najilustrativniji je primjer sintagma: *tri uborka mliva* B 29 – *tri starića muke* K 20 ('tri mjerice brašna'), gdje su oponirani bosanski leksem *mlivo* i starohrvatsko dubrovačko *muka*, te dubrovačko lokalno *starić* prema leksemu *uborak*. Iako je *uborak* poznat Vrančiću, Bernardinu, dubrovačkim leksikografima Della Belli i Stulliju, prisutan u leksionaru Stjepana Rose, a prema Rešetaru, zabilježen i u dubrovačkom govoru, i izvan citiranoga mjesta svaki *uborak* dosljedno je zamijenjen sa *starić*.

Ostale primjere navodimo u izboru:

a) čakavizmi, lokalizmi: *grede* B 111 – *ide* K 98, *harač* B 117 – *dohodak* K 93, Bern. 119; *hlip* B 137 – *jaz* K 113; *lačan* B 45 – *gladan* K 31, *tudje* B 248 – *tutako* K 194, Ranj. 268,...

b) riječi koje je Bandulavić preuzeo od Bernardina: *nabdar* B 114 – *vladalac* K 90 (lat. *magistratus*), *pop* B 203 – *redovnik* K 162, Ranj. 239; *poličnica* B 102 – *pljuska po licu* K 78; *pratež* B 61 – *plijen* K 44, Ranj. 144; *prisobna* B 12 – *tegotna* K 8; *pulićak* B 96 – *ždrjebčić* K 73; *razbojnik* B 202 – *lupež* K 162, Ranj. 239; *sasnuti* B 36 – *sisati* K 24, Ranj. 124; *shrana* B 103 – *riznica* K 78; *tovarica* B 93 – *oslica* K 71; *tovarica* B 96 – *poslenica* K 73; *torkul* B 112 –

*tijes(ak)* K 89, *troha* B 17, *ockvrnjen je* K 11, *utlina* B 252, *šupljina* K 197, *ždrib* B 104, *srjeća* K 79, 80. (Gabrić 1989: 150).

c) Bandulavičeve novotvorenice: *jednomličnik (Iruda)* B 244 (*Vulgata*: *collactaneus*, Dj 13,1) – *koji bjese mlijeko sisao (s Irudom)* K 192, *ljupkoželjni* B 263 (*Vulgata*: *zelotes*, Lk 6,15) – *zelot* K 203, *nadvečerje* B 176 – *uoči* K 142 / *vigili(j)a* K 213, Ranj. 287, *nakladaj* B 106 (*Vulgata*: *libra*, Iv 12,2) – *litra* K 82, Ranj. 179, *ozimčani* B 72 – *ječmeni* K 54, *razljivo* B 229 – *sok* K 182, *skobavac* B 106 (*Vulgata*: *vellentēs*, Izajja 50,6) – *koji me sku- bi(j)ahu* K 82... (Gabrić 1989: 148).

Bandulavić je svojem prvom izdanju dodao svojevrsan objasnidbeni (aneksni) rječnik, u kojem su protumačene riječi za koje je on mislio da nisu općepoznate, da su zastarjele ili neobične. U II. izdanju *Pistola i evanđelja* (1626) provedene su, uz fonološko-morfološke, i neke leksičke promjene. Dio tih promjena ima svoju podlogu upravo u aneksnom rječniku, a dijelom su neovisne o njemu (Gabrić 1994: 74–75). Kašić je po svemu sudeći imao u rukama i II. izdanje Bandulavičeva lekcionara, jer usporedba leksika prvoga (1613) i drugoga (1626) izdanja i Kašićeva prijevoda pokazuje da jedan broj razlika između Bandulavića i Kašića potječe otuda što je na paralelnom mjestu Kašić preuzeo leksem upravo iz II. izdanja. U jednom broju primjera razlike su nastale stoga što je Kašić izabrao riječ iz aneksnoga rječnika umjesto one koju ima Bandulavičev tekst.

U aneksnom rječniku Bandulavić glosira i riječi preuzete iz Bernardina i vlastite novotvorenice, kao što neke i od jednih i od drugih nalazimo promijenjene u II. izdanju (Gabrić 1994: 81–83).

Kašić iz II. izdanja preuzima mali broj riječi.

Bandulavić riječ *bizunji* B 86 zamjenjuje u II. izdanju riječju *svečani* 72, kako na paralelnom mjestu nalazimo i u Kašića: *svečani* K 65.

*Trus* B 157 u II. izdanju je *trešnja* 132 kao i u Kašića: *trešnja* 126.

Latinsko *fundamentum* (Lk 14,29) Bandulavić prevodi u I. izdanju riječju *osnova* B 280, što nije najbolje rješenje s obzirom na to da se radi o građevini, pa je ta prevoditeljska nespretnost u II. izdanju popravljena odabirom riječi *temelj* 236, što je izbor istovjetan s Kašićevim *temelj* 211.

Prema *škoda* B 281 u II. izdanju i u Kašića nalazimo *šteta* K 237, 211.

Time bi bio iscrpljen popis jednakih leksičkih rješenja u Kašića i II. izdanju Bandulavića (Gabrić 1994: 72–79).

Svakako je zanimljivo da neka rješenja ne preuzima Kašić iz II, nego samo ima onako kako je u I. izdanju. Npr. sintagma *vino mirveno* B 111 promijenjeno je u II. izdanju u *vino mišano* B 93, što Kašiću ne izgleda dobro, pa se odlučuje za *vino mirveno* K 87 (lat. *vinum myrrhatum*).

Kašić se prema Bandulavičevu aneksnom rječniku odnosio s dosta kritičnosti. On mjestimično rabi u svom prijevodu upravo onu riječ koju ima i Bandulavić u čitanjima bez obzira što njezino smještanje u glosar naznačava moguću nerazumljivost ili zastarjelost.

Tako će skupa s Bandulavićem koristiti: *dromedar* <sup>K 14</sup>, a ne *pleme kamiljih* kako ima anekсни rječnik, *malodušni* <sup>K 35</sup> neće zamijeniti sa *strahljivi* kako tumači Bandulavić u dodatku, *hadum* <sup>K 134</sup> neće smatrati gorim od *škopac*, što je kao isto značno navedeno u rječniku. *Cimbal* će samo prilagoditi u *cimbao* <sup>K 22</sup>, a neće preuzeti *bubanj* – što je tumačenje u rječniku. Bandulavić se našao u neprilici kako da prevede frazu *prurientes auribus* u rečenici: ...*sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros, prurientes auribus,...* (2 Tim 4,3). Kad prevede: ...*da na svoja poželin'ja skupiti će sebi učitelje svrbećima ušima* <sup>B 20</sup>, učinit će mu se ta sintagma neprecizna i nejasna, pa će je u aneksnom rječniku objasniti riječima: *koji su šuplji pod uši, to jest postidni dilom*. Kako Kašiću bosanski frazem *biti šupalj pod uši* nije ni blizak ni jasan, on prihvaća Bandulavićevo rješenje uz malu izmjenu padeža, pa u njega isto mjesto glasi: *svrbećih uši* <sup>K 13</sup>.

Međutim, ako procijeni da je riječ ponuđena u rječniku bolja od one kojom latinski ekvivalent prevodi Bandulavić, posegnut će za glosom iz aneksnoga rječnika.

Bandulavić riječ *lihva* iz svoga prijevoda glosira s *kamata*, što je i Kašićev izbor *kamata* <sup>31</sup>. Prema računom rječnik nudi *dostojati se* <sup>72</sup>, kako bilježimo u Kašića. Istom nizu pripadaju parovi: *kopitati* (lekcionar) – *prucati se* (anekсни rječnik) – Kašić: *prucati se* <sup>180</sup>; *opojišće* – *pivo* – Kašić: *pivo* <sup>194</sup>; *smino* – *slobodno* – Kašić: *slobodno* <sup>88</sup>; *brčiti* – *svetkovati* – Kašić: *svetkovati* <sup>169</sup>; *prigvozđiti* – *pribiti* (*čavlima*) – Kašić: *pribiti* <sup>231</sup>.

Bandulavićev prijedlog u rječniku najčešće Kašića ne zadovoljava, pa on pronalazi istovrijednicu u kojem drugom izvoru ili pak pravi vlastitu novotvorenicu.

Bandulaviću se činilo da *almustvo* <sup>B 39</sup> nije dovoljno jasno pa u rječniku upisuje kao isto značno *lemozina*. Kašić tom suprotstavlja *zadužbina* <sup>K 26</sup>, što je identično leksemu koji na istom mjestu ima lekcionar Dubrovčanina Nikše Ranjine <sup>127</sup>. Za istu se riječ odlučio Kašić i u prijevodu *Biblije* (Mt 6,2–4)<sup>12</sup>.

S Ranjinom se slaže Kašić i kad prema Bandulavićevu *škrkut* <sup>B 27</sup> – glosiranom kao *škripan'je zubi* – na paralelnom mjestu bira izraz *škripa od zuba* <sup>K 25</sup>.

Latinsku riječ *tristega* Bandulavić je preveo novotvorenicom *priošćen'je* <sup>B 137</sup>, čime nije bio zadovoljan, pa je u aneksnom rječniku glosira kao *prigraden'je*. II. izdanje nudi leksem *prigradište* (Gabrić 1994: 75). Kašić ima *troji podi* <sup>113</sup>. Ranjina taj dio Noine arke, jer o tome se radi, naziva *pod* <sup>198</sup>, pa je jasno otkuda potječe Kašićevo rješenje. Nažalost, u Kašićevu prijevodu *Biblije* nedostaju poglavlja iz *Knjige postanka* (od 5,27 do 7,14) iz kojih je uzet taj dio, tako da nije moguća usporedba.

Specifičan odnos Kašićev prema hrvatskoj svetopisamskoj tradiciji predstavljaju tzv. rubni zapisi njegova prijevoda *Biblije*. Kašić je nedosljedno, i u različitu opsegu, kroz čitav tekst *Biblije* pojedine riječi u prijevodu podcrtavao, a zatim na margini s grafijskom oznakom \* uvodio novu riječ, pridruženu i, uvjetno rečeno, sinonimnu podcrtanoj. Početni je dojam da je rubni zapis neka vrsta sinonima uvedena radi boljšega razumijevanja teksta. Istraživanjem kompletnoga fonda rubnih zapisa utvrđeno je da riječ na margini rijetko funkcionira kao objašnjenje ili da treba

<sup>12</sup> Ranjinini primjeri citirani su prema Rešetarovu izdanju.

poslužiti izrazitijoj razumljivosti, a u najvećem broju slučajeva radi se o nekoj vrsti kritičkih bilježaka, jer su rubni zapisi zapravo leksička rješenja koja za pojedina značenja na paralelnom mjestu imaju *Bernardinov, Ranjinin* i (rjeđe) *Zadarski lekcionar*, zatim staroslavenski prijevodi *Psaltira* i *Pjesme nad pjesmama*, te konačno Bandulavićeve *Pištole i evandel'ja*. Najveći broj rubnih zapisa Kašić ima uz *Psaltir*, a odmah zatim po brojnosti slijede rubni zapisi uneseni prema Bandulavićevu prijevodu. Istraživači Kašićeva prijevoda smatraju da su rubni zapisi uneseni do 1642. g. i da je sve do tada Kašić uređivao svoj prijevod *Biblije* (Gabrić 1999: 99–121, Bašić 1994: 318–319).

Budući da je lekcionar svojevrsan ekscerpt iz *Biblije*, bilo je zanimljivo pogledati kako se rubni zapisi reflektiraju u lekcionaru, s obzirom na to da je lekcionar nastao nakon prijevoda *Biblije*.

Odmah se uočava da su leksemi iz fonda rubnih zapisa podrijetlom iz Bandulavićeva lekcionara u ograničenijoj mjeri našli svoje mjesto u Kašićevu lekcionaru.

S rubnim zapisima koji potječu iz *Ranjinina* ili *Bernardinova lekcionara* drukčiji je slučaj: tu Kašić često u lekcionarskom tekstu rabi upravo onu riječ koju ima kao rubni zapis, a ne onu koju ima u integralnom biblijskom tekstu.

U tom je smislu Kašić priređujući lekcionar zapravo korigirao vlastiti prijevod *Biblije* i približavao ga starijim prijevodima (Gabrić 1999: 105–107).

Primjer:

<i>Biblija</i>	Rubni zapis	Kašićev lekcionar
<i>canjkavac</i>	<i>šaptalac</i> Lev 19,16 (Ranj)	<i>šaptalac</i> 65
<i>doba</i>	<i>ura</i> Mt 20,12 (Bern)	<i>ura</i> 21
<i>golar</i>	<i>plitica</i> Mk 6,25 (Ranj)	<i>plitica</i> 204
<i>harač</i>	<i>dohodak</i> Lk 23,2 (Ranj)	<i>dohodak</i> 93
<i>jezbina</i>	<i>jestojska</i> Iv 4,8 (Ranj)	<i>jestojska</i> 49
<i>milo mi je</i>	<i>žalim</i> Mk 8,2 (Bern)	<i>žalim</i> 158
<i>razslabnik</i>	<i>kliniti</i> Lk 5,24 (Ranj)	<i>klijeniti</i> 150
<i>skut</i>	<i>krilo</i> Lk 16,23 (Band)	<i>krilo</i> 40
<i>snop</i>	<i>rukovet</i> Post 37,7 (Band)	<i>rukovet</i> 40
<i>spuga</i>	<i>spenga</i> Mt 27,48 (Ranj)	<i>spenga</i> 80
<i>studenac</i>	<i>puč, bunar, kladenac</i> Iv 4,6	<i>kladenac</i> 49
<i>trnov</i>	<i>od drača</i> Iv 19,5	<i>od drača</i> 102
<i>utroba</i>	<i>trbuh</i> Mt 15,17 (Bern)	<i>trbuh</i> 48
<i>uvjet</i>	<i>zakon</i> Mt 26,28 (Ranj)	<i>zakon</i> 76
<i>zamirka</i>	<i>kolač</i> 1 Kor 9,24	<i>kolač</i> 20
<i>žir</i>	<i>želud</i> Lk 15,16 (Ranj)	<i>želud</i> 43



Zašto Kašić rubne zapise nastale usporedbom s Bandulavićevim tekstom nije unosio u znatnijem broju teško je decidirano tvrditi, ali ako je Bandulavićev prijevod imao atribut “bosanski”, a lekcionar je morao biti pisan “na dubrovačku”, onda je sasvim jasno da neće posezati za onim što je smatrao tipičnim za bosanski prijevod.

Mjera u kojoj je kao leksički izbor preferiran Ranjinin fond, ili možda jednostavnije rečeno fond raguzeizama, u odnosu rubni zapisi – lekcionar evidentna je uopće u vokabularu lekcionara. Na niz mjesta Kašićev se lekcionar sasvim podudara s Ranjinom i bitno razlikuje i od Bandulavića i od čakavskih primorskih lekcionara.

To je tijekom analize već i pokazivano, a bitno je kao dokaz da je Kašićev lekcionar bio leksički pomno prilagođavan dubrovačkim jezičnim uzusima, temeljen i učvršćivan na dubrovačkoj lekcionarskoj tradiciji kao sigurnom uporištu u vremenima kad se o tome što je “jezik bosanski”, a što “dubrovački” raspravlja bez jednoznačnih spoznaja o tome što je specifičnost pojedinoga idioma, što je isto u njima, a što različito.

Već je isticano da se leksički izbor *Biblije* mjestimično razlikuje od stanja u lekcionaru i sasvim je jasno da je tomu kumovalo prilagođavanje lekcionara dubrovačkom govoru. Najizrazitiji je već spomenuti primjer opreke *brod/drijevo*.

Prijevod *Rituala* nastao je prije lekcionara i u popisu djela koja Kašić spominje u predgovoru ne navodi da je preveo lekcionar. Međutim, među pisce čije stvaranje poznaje ubraja i Bandulavića. Zato je i bilo zanimljivo usporediti *Bibliju* i lekcionar s *Ritualom*, naravno onoliko koliko to ograničen broj svetopisamskih tekstova u *Obredniku* dopušta.

Navodimo samo nekoliko primjera za ilustraciju i određujemo ih prema Bandulaviću: *vrtao* (*Ritual* – R, *Biblija* – Bibl, Bandulavić – B) – *vrt* (*Lekcionar* – L), *svitnjak* (R, B) – *intirna/intijerna* (L, Bibl), *kalež* (R) – *čaša* (L, Bibl, B), *raba* (R, Bibl, B) – *službenica* (L), *piteo* (R, B) – *kokot* (Bibl, L), *spuga* (R, Bibl, B) – *spenga* (L), *vojniki* (R, B) – *bojnik* (L, Bibl), *skupština* (R, B) – *sinagoga* (Bibl, L), *stotinik* (R, Bibl, B) – *centurion* (L) i dr.

Jedini komentar može biti “statistički”: slaganje *Rituala* i Bandulavića je u 8 parova od 9 navedenih, u 4 primjera slaganju se pridružuje i *Biblija*, podudarnost lekcionara i *Biblije* također je u 4 riječi, a samostalno rješenje lekcionar ima u 3 primjera.

Smjela bi se izreći pretpostavka da je prevodeći ulomke *Evandjelja za Ritual* Kašić koristio Bandulavićev lekcionar, a da ga je imao na umu i pri prijevodu *Biblije*, već je dokazivano i, mislim, dokazano. Razlike su posljedica drukčijega pristupa lekcionaru kad se ta sveta knjiga izrađuje za prostor unutar zidina Grada.

Jedan broj leksičkih nepodudarnosti potječe od različita shvaćanja latinskoga izvornika, što rezultira posebnom istovrijednicom. Katkad naši pisci u takvim slučajevima sami tvore riječ, prevode opisno ili koriste neku od poznatih riječi, no često neprikladnu za određeni pojam.

Latinska riječ *scurrilitas* (Ef 5,4) sa značenjem ‘uveseljavanje, lakrdijanje’

Bandulavić shvaća kao 'nerazumno ponašanje', pa je prevodi riječju *ludoščina* B 60, a Kašić kao 'nepristojni govor' što razrješava novotvorenom složenicom *bludno-riječstvo* K 44.

*Rubor* može značiti 'crvenilo, crvenilo kože, crvenilo od srama, sram, stid, sramota', što se odražava u promatranim prijevodima. Bandulavić rečenicu iz Lk 14,9 prevodi doslovno: *i tada počneš s' sramotom najposljednje mjesto držati* B 206, lat. *et tunc incipias cum rubore novissimum locum tenere*, gdje je očigledno riječi *rubor* istovrijednom smatrao riječ *sramota*. Kašić prevodi opisno: *i tada počneš žareći se s crljenilom najposljednje mjesto držati* K 165.

Ima i pojava da nijedan prevoditelj nije dobro shvatio latinsku riječ, pa je preveo nespreno i nelogično, za što je najbolji primjer onaj u Iv 4,35. U rečenici ... *et videte regiones quia albae sunt iam ad messem* riječ *regio* pojavljuje se s nijansom značenja – 'njiva', a naši su je pisci shvatili kao *zemlja, pokrajina*, što je osnovno značenje riječi *regio*, te zamijenivši je riječju *vladan'je* B 68, odnosno *rusag* K 50, prijevod učinili nelogičnim: ... *vidite vladan'ja da su jurve bila k žetvi / gledajte rusage ere su bijeli jur na žetvu*.

Riječ *coenaculum* znači 'blagovalište na gornjem katu, gornji kat, soba potkrovnica'. Bandulavić joj kao istovrijednu stavlja *gostinica* B 137, jer preteže svijest o mjestu gdje se jede ili ugošćuje, dok Kašićeva istovrijednica *pristanište* K 113 predstavlja udaljavanje od osnovnoga značenja.

Popis takvih razlika mogao bi se dopunjavati i nizom: *zlica* K 54 prema *bludnica* B 73 – lat. *meretrix, hudoba* K 60 – *djavao* B 44, u *Vulgati daemonium, trijem* K 32 – *prитор* B 47, lat. *porticus, težak* K 188 – *najmenik* B 238 prema lat. *operarius, zapostat* K 160 – *dvornik* B 198, lat. *villicus, živina* K 163 – *kljuse* B 202, lat. *iumentum*...

Ističu se u tom nizu raguzeizmi *zlica, zapostat*, koji su ušli u tekst izričito radi prilagodbe dubrovačkom govoru premda ne odgovaraju sasvim značenju latinske istovrijedne riječi. Primjera radi, u latinskom je *villicus* 'upravitelj dobara', a u dubrovačkom govoru *zapostat* je sinonim riječi *župan*. Po tome bi Bandulavićev (Bernardinov) *dvornik* bio bolje rješenje. *Zlica* može značiti bilo koju zlu osobu, a samo u Dubrovniku znači i ženu grešnicu, što opet pokazuje da je Bandulavićeva *bludnica* precizniji prijevod latinske riječi.

Treba priznati Kašiću da je *trijem* točan prijevod latinskoga ekvivalenta, dok bi par *hudoba-djavao* bio stilska varijacija.

Rijetko različit leksički izbor dolazi kao posljedica izbora jednoga od mogućih značenja latinske višeznačne riječi. Na primjer, latinsko *suavis* može značiti 'sladak, mio, dražestan, drag, ugodan', što Kašić prevodi kao *slastan* K 219, a Bandulavić kao *ugodan* B 292. I ne bi bilo prigovora Kašiću da se ne radi o sintagmi s imenicom *jaram: slastan jaram*.

Bez obzira na malobrojnost potvrda, treba istaknuti i one slučajeve kad je Bandulavićev prijevod netočan, pa Kašićev leksem ne znači samo drukčiji izbor, nego je u pitanju točna istovrijednica: lat. *argentum* (Mudr 7,9) Bandulavić potpuno pogrešno prevodi kao *zlato* B 235, u Kašića je točno: *srebro* K 187. Isti je slučaj

*confiteor* – u Bandulavića *zahvaljivam* B 235, točno je *spovijedam* K 186.

Prikazane leksičke razlike i podudaranja – kojih je mnogo više, premda ovdje nisu sva registrirana – dokaz su tome da svaki prevoditelj polazi i od onoga što nude prethodnici i dostupna književna produkcija, ali istodobno traži i vlastita leksička rješenja. Leksička razina uvijek je otvorena svim mogućnostima, nikad zaokružena do kraja, te tako uvijek odraz piščeve samosvojnosti i originalnosti. Posebno u pisaca dopreporodnoga razdoblja jezikom se smatra upravo leksik, pa otuda i potreba da se svaki pisac leksikom potvrđuje i razlikuje. Potvrđuje svoju pripadnost određenom književnom krugu, žanru i narječnom prostoru, a razlikuje samosvojnim pristupom baštini, namjenom djela i odnosom prema izvorniku.

### Zaključak

Provedena analiza dokazuje da je Kašić dobro poznao sadržaj, strukturu i jezik Bandulavićevih *Pištola i evanđel'ja* (1613), koje su nesumnjivo bile polazište u sastavljanju lekcionara “za grad i državu dubrovačku”. Posredno je Kašić, slijedeći Bandulavića, posegnuo i za starijom lekcionarskom baštinom, i to onoliko koliko je Bandulavić njezin nastavljač. Namjena prijevoda za lokalnu crkvu Kašića je uputila i na dubrovački lekcionarski korpus, pa otuda u njegovu prijevodu očiti utjecaji *Ranjinina* i starijih dubrovačkih lekcionara.

Poznavatelj latinskoga i prevoditelj *Biblije*, Kašić je sva sporna mjesta u starijim prijevodima, pa i u neposredno prethodnom Bandulavićevu, usporedio s izvornikom i korigirao netočnosti.

Suodnos promatranih lekcionara dopušta zaključak da se i u 17. st. lekcionari adaptiraju na isti način kao i u vrijeme nastanka prvih prijevoda. Stariji prijevod, u ovom slučaju Bandulavićev, predstavlja ishodište, čija se osnovna sintaktička struktura dobro čuva, mijenja se djelomično leksik u skladu s jezičnim navikama određene sredine, a u glasovno-obličnoj strukturi provodi se potpuna prilagodba mjesnom govoru.

Sasvim je očekivano da Kašić polazi od Bandulavićeve redakcije s obzirom na to da je taj prijevod bio službeno usvojen na širokom prostoru: od Istre i Hrvatskoga primorja preko kopnene i otočne Hrvatske, Bosne, Hercegovine i istočnih štokavskih krajeva sve do Bugarske.

Utvrđena – uvjetno nazvana – ovisnost Kašićeva o Bandulavićevu prijevodu ne znači umanjivanje važnosti Kašića kao prevoditelja i priređivača, nego potvrdu jedne zakonomjernosti prisutne u izdavanju lekcionara: svaki mlađi prijevod u nekom smislu nastavlja prethodni i time ostvaruje kontinuitet književnoga izraza. Jezik lekcionara stoga je najbolji dokaz neprekinute razvojne linije hrvatskoga književnoga izraza od 15. do 19. stoljeća. Na toj vertikali i Bandulavić i Kašić zauzimaju zasluženo visoko mjesto, koje bi povijest hrvatskoga jezikoslovlja morala izraziti naglasiti.

## Izvori

Ivan Bandulavić, *Pisciole i evangelyja priko suega godiscta*, Das Perikopenbuch des Ivan Bandulavić von 1613, Teil a: Nachdruck, Teil b: Glossar und Kommentar, niz Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte, herausgegeben von Elisabeth von Erdmann-Pandžić, Böhlau Verlag Köln Weimar Wien 1997. Autorica glosara: Darija Gabrić-Bagarić.

*Biblia Vulgata*, Quinta editio, "Biblioteca de autores cristianos", Madrid 1977.

Bartol Kašić, *Biblia sacra versio illyrica selecta seu declaratio Vulgate Editionis Latinae. Bartholomaei Cassij Curictensis e Societatis Jesu Professi, ac Sacerdotis Theologi, Knjiga I – Tekst*, str. 5–681, *Knjiga II – Kommentare, Wörterverzeichnis*, str. 7–453, niz *Biblia Slavica*, herausgegeben von Hans Rothe und Friedrich Scholz, izdaje Ferdinand Schöningh Paderborn – München – Wien – Zürich 2000. Autorica rječnika: Darija Gabrić-Bagarić.

*Lekcionarij Bernardina Splječanina*, po prvom izdanju od god. 1495. priredio T. Maretić, izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1885.

*Vanghielia i pistvle istomaccene is missala novvoga rimskoga v iesik dybrovacki sa grada i darxave dybrovacke. Po Bartolomeu Kassichiu Popu Bogoslovzu od Druхе Iesvssove*, Romae, ex Typographia Bernardini Tani, MDCXXXI, Sveriorvm permissv. Signatura: Biblioteca Apostolica Vaticana, Arch. Cap. S. Petri in Vat. C 143.

*Zadarski i Ranjinin lekcionar*, za štampu priredio Milan Rešetar, Djela JAZU, XIII, izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1894.

## Citirana i konzultirana literatura

- Bašić, P. (1994) O Kašićevu prevodenju Svetoga pisma, *Bogoslovska smotra*, 1–4, 316–335.
- Fučak, J. (1975) *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Gabrić-Bagarić, D. (1984) *Jezik Bartola Kašića*, Sarajevo: Institut za jezik, Posebna izdanja, 5, 238 str.
- Gabrić-Bagarić, D. (1989) *Jezik Ivana Bandulavića*, Sarajevo: Svjetlost, 223 str.
- Gabrić-Bagarić, D. (1994) O razlikama između I. i II. izdanja "Pištola i evanđel'ja" Ivana Bandulavića, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 20, 67–85.
- Gabrić-Bagarić, D. (1996) Kašićeva rukopisna Biblija i "Blago jezika slovinskoga" Jakova Mikalje, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 22, 37–49.
- Gabrić-Bagarić, D. (1997) Lingvističko nazivlje u djelima starih jezikoslovaca i prevoditelja, *Zbornik radova Prvoga hrvatskoga slavističkoga kongresa u Puli*, 55–61.
- Gabrić-Bagarić, D. (1999a) Kašićeva Biblija i hrvatska svetopisamska tradicija, u: *Bartol Kašić u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu*, zbornik, 49–70.
- Gabrić-Bagarić, D. (1999b) Rubni zapisi u rukopisnoj Bibliji Bartola Kašića, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 25, 99–121.
- Gabrić-Bagarić, D. (1999c) Leksički raguzeizmi u rukopisnom prijevodu Biblije Bartola

- Kašića, *Dubrovnik*, n. s., X, 1–2, 21–38.
- Golub, I. (2001) Događaj Kašićeve Biblije, *Forum*, 4–6, 832–867.
- Katičić, R. (2001) O jeziku Kašićeve Biblije, *Forum*, 4–6, 827–831.
- Kovačić, A. S. (1991) *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene*, Sarajevo: Svjetlost, Narodna i univerzitetska biblioteka BiH, Franjevački provincijalat “Bosne Srebrene”.
- Miklosich, F. (1852) *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Syntax*, Wien.
- Putanec, V. (1993) Početak hrvatske pismenosti, Pitanje vremena postanka hrvatskoga latiničkoga lektionara i hrvatske glose iz XI.–XII. stoljeća u latinskoj Radonovoj Bibliji (VIII.–IX. stoljeće), *Forum*, 7–9, 653–662.
- Rešetar, M. (1898) Jezik primorskih lektionara, *Rad JAZU*, 134/136, 97–199.
- Rešetar, M. (1933) *Bernardinov lektionar i njegovi dubrovački prepisi*, Beograd: Srpska kraljevska akademija, knj. 99.
- Rešetar, M. (1952) *Najstarija dubrovačka proza*, Beograd: Srpska akademija nauka.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: JAZU.
- Stojković, M. (1919) Bartuo Kašić Pažanin D. I. (1575–1650), *Rad JAZU*, 220, 170–261.
- Vanino, F. (1935) Stjepan Rosa o Evanđelistaru Bartola Kašića, *Vrela i prinosi*, 3, 133–148.
- Zima, L. (1887) *Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb: JAZU.

## THE STANDARD LANGUAGE OF THE 17<sup>TH</sup> CENTURY LECTIONARIES

### The Correlation Between Two Lectionaries by Ivan Bandulavić and Bartol Kašić Respectively

#### Summary

The analysis executed proves that Bartol Kašić was well familiar with the content, structure and language of *Pištola i evanđel'ja* by Bandulavić (1613), which in turn was undoubtedly the starting point for compounding the lectionary for “the town and Republic of Dubrovnik”. The correlation of the respective lectionaries indicates that lectionaries of the 17th century are adapted in the manner equal to that of the first translations. The older translation, in this particular case the one by Bandulavić, represents a starting point. Its basic syntactic structure is well preserved, the lexis is partially changed in accordance with linguistic habits of a particular region, while the structure of sounds and forms is completely adapted to the vernacular.

**Ključne riječi:** lektionar, ovisnost, prilagodba, sintaktička struktura, glasovno-oblična struktura, leksik

**Key words:** lectionary, dependence, adaptation, syntactic structure, structure of sounds and forms, lexis